

Univerzita Palackého v Olomouci
Právnická fakulta

Veronika Wetterová

**Násilí a strach jako vada manželského souhlasu v kanonickém a
českém rodinném právu**

Diplomová práce

Olomouc 2017

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma: „Násilí a strach jako vada manželského souhlasu v kanonickém a českém rodinném právu“ vypracovala samostatně a citovala jsem všechny použité zdroje.

V Olomouci dne 16. března 2017

Veronika Wetterová

Ráda bych poděkovala především vedoucímu mé diplomové práce, ICLic. Jiřímu Dvořáčkovi, Dr.I.C.O, za cenné rady, ochotnou pomoc a vstřícný přístup. Zvláštní poděkování patří také mým prarodičům a výjimečnému příteli za nesmírnou podporu, kterou mi poskytovali po celou dobu mého studia na Právnické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

Obsah

Seznam použitých zkratk.....	6
Úvod.....	7
1. Obecná úprava institutu manželství v kanonickém a sekulárním právu	8
1.1 Vymezení manželství v kanonickém právu.....	9
1.1.1 Vlastnosti manželství dle kanonického práva.....	11
1.1.2 Vznik kanonického manželství	11
1.1.3 Manželství v úpravě východních katolických církví	13
1.2 Vymezení manželství v sekulárním právu.....	14
1.2.1 Charakteristika manželství v sekulárním právu.....	15
1.2.2 Vznik manželství dle sekulárního práva	16
2. Historický vývoj institutu násilí a strachu v kanonickém právu a sekulárním právu.....	18
2.1 Úprava v CIC/1917 a v <i>motu proprio</i> „ <i>Crebrae allatae</i> “ (1949)	18
2.2 Úprava v zákoně č. 94/1963 Sb., o rodině.....	20
3. Násilí a strach jako vada manželského souhlasu v kanonickém právu	23
3.1 Vymezení násilí v kanonickém právu	24
3.1.1 Fyzické násilí	24
3.1.2 Psychické násilí.....	25
3.2 Pojetí strachu a jeho podoby v kanonickém právu	26
3.2.1 Strach vážný a lehký	27
3.2.2 Strach působený zvenčí a strach vnitřní.....	28
3.2.3 <i>Metus reverentialis</i>	28
3.2.4 Další typologie strachu.....	29
3.3 Důsledky násilí a strachu jako vady manželského souhlasu	30
3.3.1 Vada manželského souhlasu v podobě fyzického násilí a její následky	31
3.3.2 Vada manželského souhlasu v podobě psychického nátlaku a strachu a její následky	32

3.3.3 Podmínky neplatnosti manželství dle kánonu 1103 CIC/1983	33
3.3.4 Násilí a strach v úpravě Kodexu kánonů východních církví	35
3.4 Shrnutí poznatků.....	36
4. Násilí a strach jako vada manželského souhlasu v českém rodinném právu	37
4.1 Fyzické násilí a psychický nátlak v sekulárním právu	38
4.2 Právní následky fyzického násilí a psychického nátlaku jako vady sňatečného projevu vůle	39
4.2.1 Právní dopady vad při uzavírání manželství.....	40
4.2.2 Neplatnost manželství dle ustanovení § 684 OZ	41
4.3 Shrnutí poznatků.....	43
5. Komparace pojetí násilí a strachu v kanonickém a českém rodinném právu.....	45
5.1 Vzájemný vztah kanonického a českého rodinného práva	45
5.2 Společné prvky a odlišnosti násilí a strachu v posuzovaných úpravách	47
Závěr.....	51
Seznam literatury.....	52
Monografie	52
Články z odborných časopisů	53
Internetové zdroje	53
Prameny kanonického práva.....	54
Právní předpisy	54
Abstrakt	55
Abstract	55
Seznam klíčových slov / List of key words.....	56

Seznam použitých zkratk

CIC/1983 – Kodex kanonického práva z roku 1983

CIC/1917 – Kodex kanonického práva z roku 1917

CCEO – *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*, Kodex kánonů východních církví

OZ či „**občanský zákoník**“ – Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů

ZOR – Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

ZŘS – Zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních, ve znění pozdějších předpisů

OZO – Císařský patent č. 946/1811 Sb. zák. soud., obecný zákoník občanský, ve znění zákona č. 320/1919 Sb., účinném ke dni 13. 6. 1919

Úvod

Po celá staletí je manželství tradičně chápáno jako jeden ze stěžejních pilířů společnosti, jehož esenciálním prvkem má být především trvalost. Moderní doba pochopitelně zná a chrání také jiné formy soužití, nicméně stěží lze popírat, že právě toto celoživotní společenství muže a ženy stále zůstává základním stavebním kamenem utvářejícím rodinu a zaujímá tak zcela zásadní postavení v mezilidských vztazích. Nelze ovšem zapomínat, že má nejen sociální a hodnotový rozměr, ale neméně důležitá je rovněž jeho právní stránka. Bez ohledu na zřejmou emocionální náplň a citové vazby je tedy nutné nahlížet na manželství také jako na dvoustranné právní jednání, s jehož existencí jsou neoddělitelně spjaty rozsáhlé důsledky pro osobní i majetkovou sféru dotčených osob. Jako každé právní jednání může být ovšem stiženo nejružnějšími nedostatky, které nezřídka vedou až k zániku manželství. V této souvislosti je dlouhodobě největší pozornost věnována rozvodu a ostatní témata jsou tak mnohdy opomíjena. Ne jinak je tomu v případě problematiky manželského souhlasu, a to navzdory tomu, že se jedná o otázky velmi důležité, zvláště pokud na ně nahlížíme v souvislosti s narušením svobodné lidské vůle. Tato práce tak opomine otázky rozluky či rozvodu a naopak se zaměří právě na úpravu fyzického a psychického nátlaku v oblasti sňatečného projevu vůle.

Vybraná materie bude posuzována ve světle dvou právních systémů, a to českého rodinného práva a práva církevního, v jehož rámci bude důraz kladen primárně na úpravu latinskou obsaženou v Kodexu kanonického práva z roku 1983, byť v příslušných pasážích bude prostor krátce věnován také úpravě východních katolických církví. V jednotlivých kapitolách se budeme postupně věnovat vymezení institutu manželství, jeho vzniku a stěžejním vlastnostem, dále bude nastíněn historický vývoj zkoumaných faktorů, přičemž tento výklad bude určitým pomyslným úvodem do následujících částí zabývajících se povahou fyzického násilí a psychického nátlaku v daných právních rádech, jakož i jejich vlivem na řádnost manželství. Nabyté poznatky budou využity v rámci posledního zastřešujícího pojednání, v němž s využitím metody komparace budou řešeny klíčové teze této práce. Jejím účelem totiž není pouze poskytnutí komplexního pohledu na danou problematiku a jasné vymezení obou systémů. Naopak, vycházejíce z hypotézy o podrobnější kanonické úpravě, klade si za cíl nalézt odpovědi na body tázající se na pojetí násilí a strachu v předmětných právních režimech, jejich společné prvky a stěžejní rozdíly či provázanost úprav samotných. Všechny učiněné závěry poté umožní rozuzlit otázku klíčovou, a to která z předmětných úprav pojímá danou problematiku širěji.

1. Obecná úprava institutu manželství v kanonickém a sekulárním právu

Manželství již v dobách předkřesťanských požívalo zvláštní ochrany zaručené nejen morálními pravidly, ale také právními předpisy, přičemž pomyslný vrchol původních právních úprav představuje církevní kanonické právo. Z historického hlediska byla právě církev po dlouhou dobu jediným regulátorem manželství, které bylo pojímáno jako výlučná záležitost církevního práva.¹ Od konce 16. století nicméně společně se silícím reformačním hnutím dochází k postupnému přechodu práv spojených s uzavíráním manželství na stát a vedle kanonického manželského práva vzniká i manželské právo sekulární (světské). Tyto systémy však nelze chápat jako zcela oddělené a rozdílné. Naopak je třeba mít na paměti, že sekulární manželské právo vychází z tradic práva kanonického, je do značné míry ovlivněno jeho základními zásadami a postuláty, takže v některých případech můžeme hovořit přímo o shodě upravovaných právních institutů. Pro příklad lze uvést, že sekulární manželské právo je stejně jako právo kanonické založeno na principu monogamie, ctí rovnoprávnost manželů a vychází ze zásadní trvalosti manželských svazků.² Nicméně v obou systémech můžeme nalézt také rozdílné prvky. Mezi stěžejní odlišnosti patří zejména to, že sekulární manželské právo výslovně připouští možnost ukončení manželství rozvodem³, a lze dokonce říci, že v rámci světského práva tento způsob zániku manželství zcela jasně dominuje nad ostatními.

Sekulární manželské právo tedy můžeme chápat jako jakousi nadmnožinu společnou pro všechny občany státu, církev nevyjímaje. Kanonické právo je pak primárně zaměřené na členy církve a rozšiřuje množinu regulativu, kterou se dotyčný člen řídí. V teoretické rovině se můžeme zamýšlet, zda kanonické manželské právo svým přísnějším a důraznějším přístupem neprohlubuje význam manželství oproti právu sekulárnímu, takovéto otázky však musí ustoupit bezrozporné skutečnosti, že oba zmíněné systémy bez rozdílu chápou význam institutu manželství a chrání jej jako jednu ze základních hodnot lidské společnosti.

¹ TRETERA, Jiří Rajmund. *Konfesní právo a církevní právo*. 1. vydání. Praha: Jan Krigl, 1995, s. 231.

² Tamtéž.

³ HRDINA, Antonín Ignác. Manželství v současném českém i kanonickém právu. *Revue církevního práva*, 2000, roč. 6, č. 16-2/00, s. 91 – 104.

1.1 Vymezení manželství v kanonickém právu

V kanonickém právu má manželství zvláštní postavení. Představuje jednak základní právní a celospolečenský institut, neboť spojuje vnímání člověka jako jednotlivce a jako součást občanské a náboženské pospolitosti, a jednak je pojímáno jako *res sacra*, věc posvátná, a lze tak hovořit o manželství jako o institutu božského práva.⁴ Samotný pojem manželství nabývá v kanonickém právu trojího významu. Může být pojímáno jako právní akt sňatku, jenž zakládá životní společenství muže a ženy, dále jako kanonický stav založený manželskou smlouvou a také ve smyslu církevní svátosti, jde-li o platné manželství mezi pokřtěnými.⁵

Právní vymezení manželství poskytuje *Codex iuris canonici* z roku 1983 ve svém kánonu 1055 § 1, jenž uvádí, že „*Manželský svazek, kterým muž a žena mezi sebou vytvářejí nejvniternější společenství celého života, zaměřené svou přirozenou povahou na prospěch manželů a na zplození a výchovu dětí, je mezi pokřtěnými povýšen Ježíšem Kristem na svátost.*“⁶ Z normativního hlediska tak lze manželství definovat jako smlouvu mezi mužem a ženou, na jejímž základě vzniká trvalé životní společenství těchto osob, které má směřovat k naplnění základních cílů manželství. Z dikce kánonu 1055 § 1 dále vyplývá, že cílem manželství je prospěch obou manželů a také zplození a řádná výchova dětí, přičemž tyto cíle jsou považovány za rovnocenné. Následující § 2 výše citovaného kánonu pak slovy „*proto mezi pokřtěnými nemůže být platná manželská smlouva, která by nebyla svátostí*“, výslovně vyzdvihuje neoddělitelnost pojetí manželství jako smlouvy a zároveň jako svátosti.

Pro úplnost úvodního výkladu a lepší orientaci v této práci je nezbytné vymezit také základní typologii manželství. Ostatně ta je v kanonickém právu velmi rozsáhlá a můžeme se zde setkat s mnoha kritérii třídění, přičemž některé z možných skupin mají dnes spíše již jen čistě formální význam. Tři níže uvedené kategorie lze však bezesporu považovat za primární a jejich uvedení zároveň poslouží i jako vysvětlení několika důležitých pojmů.

V nejobecnějším hledisku můžeme rozlišovat manželství platné (*matrimonium validum*) a manželství neplatné (*matrimonium invalidum, nullum*). V rámci kategorie neplatných manželství dále rozlišujeme manželství domnělé (*matrimonium putativum*),

⁴ NĚMEC, Damián. *Manželské právo katolické církve s ohledem na platné české právo*. 1. vydání. Praha: Krystal OP, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 13. Uvedené pojetí však zastává pouze katolická církev a východní nekatolické církve, naopak v protestantské tradici je manželství chápáno jako světská záležitost.

⁵ HRDINA, Ignác Antonín. *Kanonické právo*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002, s. 293-294.

⁶ Zdrojem všech kánonů CIC/1983 citovaných v této práci je *Kodex kanonického práva: Úřední znění textu a překlad do češtiny: Latinsko-české vyd. s věc. rejstř.* 1. vydání. Praha: Zvon, 1994, XXIII+, 814 s.

pravděpodobně neplatné (*probabiliter invalidum*) a jistě neplatné (*certe invalidum*). Společným znakem těchto neplatných manželství je skutečnost, že navzdory tomu, že z objektivního hlediska jsou postiženy závažnými vadami, tak právo přesto do určitého okamžiku presumuje jejich platnost.⁷ Tak tedy kupříkladu manželství domnělé je považováno za platné jen do chvíle, kdy oba partneři nabudou morální jistotu ohledně neplatnosti manželství, která se zakládá na vykonatelném rozhodnutí církevního soudu o prohlášení manželství za neplatné. Stejně tak v případech manželství pravděpodobně a jistě neplatného bude aplikována presumpce platnosti a bude na církevních soudech, aby posoudily předložené důvody a rozhodly o neplatnosti manželství.

Velký význam má dělení manželství podle svátostnosti. Pastorační a právní praxe hovoří o manželství svátostném (*matrimonium sacramentale*) a manželství nesyvátostném neboli přirozeném (*matrimonium naturale*). Manželství uzavřené mezi dvěma pokřtěnými osobami je Ježíšem Kristem povýšeno na svátost. Za svátostný je považován platný svazek uzavřený mezi dvěma pokřtěnými katolíky, mezi křesťanem katolíkem a druhou pokřtěnou osobou, jež je však jiného vyznání či zcela bez vyznání, a mezi dvěma pokřtěnými nekatolíky.⁸ O nesyvátostném manželství tedy analogicky k výše uvedenému hovoříme v případě svazku mezi dvěma nepokřtěnými osobami nebo jednou osobou pokřtěnou a druhou nepokřtěnou.

V rámci kategorie svátostných manželství je stěžejní členění dle jejich integrity. Manželství svátostné nedokonané (*matrimonium ratum tantum*) představuje platné manželství mezi pokřtěnými, které nebylo dokonáno (konzumováno). Oproti tomu manželství svátostné dokonané (*matrimonium ratum et consummatum*) je rovněž platné manželství mezi pokřtěnými, jež ovšem bylo naplněno pohlavním stykem, který jednak může vést ke zplodění potomka a jednak byl učiněn svobodně a vědomě (*modo humano*).⁹

Závěrem lze doplnit, že vedle výše uvedených kategorií pracuje kanonické právo také s klasifikací z hlediska morálního vědomí osob uzavírajících manželství či s dělením podle míry veřejnosti uzavření manželství.¹⁰

⁷ NĚMEC, Damián. *Manželské právo katolické církve s ohledem na platné české právo*. 1. vydání. Praha: Krystal OP, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 20-21.

⁸ TRETERA, Jirí Rajmund. *Konfesní právo a církevní právo*. 1. vydání. Praha: Jan Krigl, 1995, s. 236-237.

⁹ HRDINA, Ignác Antonín. *Kanonické právo*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002, s. 294.

¹⁰ V podrobnostech viz POLÁŠEK, František. *Církevní manželství podle kanonického práva*. Praha: Česká katolická Charita v Ústředním církevním nakladatelství, 1990, s. 10.

1.1.1 Vlastnosti manželství dle kanonického práva

Podstatné vlastnosti manželství pramení z jeho samotné podstaty a určují pomyslné mantinely, o které se můžeme opřít při charakteristice a bližším vymezení základních znaků tohoto nejosobnějšího životního společenství. Mezi tzv. *proprietas essentielles* manželství dle kánonu 1056 CIC/1983 řadíme jednotu (*unitas*) a nerozlučitelnost (*indissolubilitas*) a tyto pak nabývají v křesťanském manželství zvláštní pevnosti z důvodu svátosti.

Jednota je v obecné rovině výrazem principu monogamie jako základní pojmové náležitosti manželství. Jedná se tedy o nejnvtirnější životní svazek jednoho muže a jedné ženy a polygamní či bigamická manželství jsou považována za absolutně neplatná. Jednota zároveň reprezentuje kvalitativní dimenzi manželství, jež představuje sdílení všech aspektů života, a to sdílení v takové intenzitě, že vylučuje současnou účast a podíl více osob. V tomto vnitřním smyslu pak lze jednotu chápat i jako samotnou věrnost.¹¹

Nerozlučitelnost manželství odráží stálost a trvalost manželského svazku a skutečnost, že je uzavírán zásadně na celý život a zaniká až smrtí jednoho z manželů. Na rozdíl od jednoty tak představuje kvantitativní dimenzi manželství. Můžeme hovořit o nerozlučitelnosti vnitřní (ze strany manželů), která je absolutní, a dále o nerozlučitelnosti vnější (ze strany příslušné církevní autority), jež naopak ve výjimečných případech připouští rozluku.¹² Dle platné kanonické úpravy je ovšem možné rozloučit pouze platné manželství, a to svátostné nedokonané nebo nesvátostné. Pro manželství svátostné dokonané je zavazující absolutní nerozlučitelnost, kterou zakotvuje kánon 1141 CIC/1983, když výslovně stanoví, že „*Uznané a dokonané manželství nemůže být rozloučeno žádnou lidskou mocí a ze žádného důvodu s výjimkou smrti.*“

1.1.2 Vznik kanonického manželství

Manželství ve svém právním rozměru je z pohledu katolické církve tradičně pojímáno jako smlouva (*matrimoniale foedus*). Nejedná se však o žádnou ze smluv známých z obligačního práva, ale o smlouvu *sui generis*, která má svá specifika. Autonomie vůle smluvních stran je zde omezena, a to hned ve dvou rovinách – jednak co do obsahu smlouvy a jednak v oblasti práv a povinností stran. Obsah smlouvy není určován jejími stranami, ale je dán Bohem a svátostí manželského svazku. Dále je pak utvářen právem jako nástrojem zakotvujícím nezbytné formální náležitosti a podmínky uzavření sňatku. Samotné smluvní strany jsou zavázány po celý svůj život, vzdávají se svého práva od této smlouvy odstoupit a

¹¹ NĚMEC, Damián. *Manželské právo katolické církve s ohledem na platné české právo*. 1. vydání. Praha: Krystal OP, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 16.

¹² Tamtéž, s. 17.

nemají ani možnost určit důsledky jejího uzavření.¹³ Mohou pouze rozhodnout o tom, zda manželství uzavřou a kdo bude druhou smluvní stranou. Nicméně stejně jak tomu je u ostatních smluvních typů, je i manželský právní vztah založen vzájemným projevem vůle smluvních stran, tedy muže a ženy (snoubenců) hodlajících uzavřít manželství. Tento projev vůle je označován jako manželský souhlas a pro vznik a trvání manželství má přímo esenciální význam.

Manželský souhlas, na jehož základě vzniká manželství, je vyjádřen v kánonu 1057 CIC/1983. Souhlas musí být vědomý, vážný a dobrovolný, musí být projeven v zákonem předepsané formě. Požadavek náležité formy předpokládá nejen příslušný slovní obsah daného projevu vůle, ale také jeho učinění před osobami, jež jsou způsobilé k jeho přijetí, resp. osobami, před kterými lze manželství uzavřít.¹⁴ Ženich a nevěsta tak skládají manželský slib před pověřeným zástupcem oprávněné církve a v přítomnosti dvou svědků. Dle dikce Kodexu také platí, že manželský souhlas je nenahraditelný a je tedy nezbytné, aby jej projevili každý ze snoubenců, a to zásadně osobně¹⁵, přičemž tyto osoby musí být k uzavření manželství způsobilé.

Předpokladem platného manželství tedy je souhlas snoubenců, zachování zákonné formy předepsané pro uzavření sňatku a absence manželských překážek. Jsou-li tyto požadavky splněny, tak okamžikem vzájemné slavnostní výměny manželských souhlasů oběma snoubenci vzniká manželství. Závěr o výlučné roli manželského souhlasu při vzniku manželství nemusí být vždy přijat jako zcela bezproblémový a v minulosti nebyl nijak výjimečný názor, že manželství naopak definitivně vzniká až okamžikem, kdy mezi partnery došlo k pohlavnímu styku. V rámci kanonického práva můžeme v této souvislosti rozlišovat učení tzv. pařížské a boloňské školy. Pařížská škola jednoznačně zastávala teorii, že ke vzniku manželství postačuje řádně projevený manželský souhlas. Oproti tomu boloňská škola reprezentuje odlišný názorový proud, který deklaroval, že nezbytným předpokladem vzniku a existence manželství je vykonání soulože. Řešení tohoto teologického sporu našel papež Alexandr III. a uplatněny nakonec byly oba zmíněné přístupy.¹⁶ Pro vznik manželství definitivně postačí vzájemná výměna bezvadného manželského souhlasu, avšak úplné a tedy absolutně nerozlučitelné se stává až tělesným spojením manželů.

¹³ HRDINA, Ignác Antonín. *Kanonické právo*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002, s. 295.

¹⁴ POLÁŠEK, František. *Církevní manželství podle kanonického práva*. Praha: Česká katolická Charita v Ústředním církevním nakladatelství, 1990, s. 21.

¹⁵ V určitých případech lze manželský souhlas učinit i prostřednictvím zástupce; k podrobnostem viz kánon 1105 CIC/1983.

¹⁶ PALLA, Jiří. Manželský souhlas v současném kanonickém právu. *Revue církevního práva*, Praha, 1999, roč. 5, č. 13-2/99, s. 93 – 128.

1.1.3 Manželství v úpravě východních katolických církví

Vedle Kodexu kanonického práva z roku 1983, pojednává o manželských otázkách rovněž také *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*, neboli Kodex kánonů východních církví, jenž zavazuje členy východních katolických církví. V mnoha směrech se jedná o úpravu obdobnou té, kterou známe již z kodexu církve latinské, nicméně přece jen vykazují určité rozdílné znaky a právě na ně bude v této části upozorněno.

Manželství a otázky s ním spojené jsou v rámci CCEO zakotveny v kánonech 776 až 886, jež nalezneme ve čtvrté kapitole XVI. titulu. Souladně s postojem sledovaným západní církví je i zde manželství řazeno mezi svátosti a zdůrazněny jsou rovněž jeho elementární vlastnosti, jimiž není nic jiného než jednota a nerozlučitelnost. Na rozdíl od latinského kodexu však CCEO nechápe manželství primárně jako *contractus*, ale nahlíží na něj především jako na náboženský úkon. Zatímco tedy dle úpravy zastávané CIC/1983 je kněz pouze kvalifikovaným svědkem přijímajícím manželský souhlas, tak v režimu CCEO platí, že účast kněze, jenž obřadu asistuje a žehná manželství, je nezbytnou podmínkou pro samou platnost svazku. Zároveň v rámci CCEO nenalezneme požadavek na výslovné vyjádření souhlasu, neboť tento se dle tradičního přístupu projevuje již samotným obřadem.¹⁷ Další specifika východního kodexu pak obsahují kánony 837 § 2 a 826 CCEO. První z uvedených ustanovení vylučuje platné uzavření manželství prostřednictvím zmocněnce, byť současně nebrání tomu, aby partikulární právo stanovilo vlastní podmínky, jejichž naplnění dovolí využití osoby zástupce. Oproti tomu západní kanonické právo podobné omezení neuvádí a v kánonu 1104 § 1 CIC/1983 tento způsob uzavření manželství připouští. Následující kánon 826 CCEO pak zakotvuje ještě významnější odlišnost, když jednoznačně stanoví, že: „*Matrimonium sub condicione valide celebrari non potest*“¹⁸, čímž znemožňuje vyslovení podmíněného manželského souhlasu. Tento zákaz nachází své zdůvodnění v již zmíněném východním pojetí manželství jako náboženského obřadu.¹⁹ Naopak západní úprava s institutem manželství uzavřeného pod podmínkou pracuje v kánonu 1102 a v zásadě jej dovoluje, i když tak nečiní zcela bez omezení, jež blíže vymezuje právě příslušné ustanovení.

Pro samotnou formu uzavření manželství je v rámci CCEO klíčový kánon 828, dle kterého lze za platné považovat výlučně manželství uzavřené svátostným obřadem před místním

¹⁷ DVOŘÁČEK, Jiří. Srovnání manželství podle CCEO a CIC/1983. *Revue církevního práva*, 2015, roč. 21, č. 60-1/2015, s. 41-52.

¹⁸ Zdrojem kánonů CCEO citovaných v této práci je *Codex canonum ecclesiarum orientaliu auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*. Libreria editrice Vaticana, 1995. 617 s. Zdrojem českého překladu pak byl POLÁČEK, Vladimír. *Východní manželské církevní právo se zřetelem k právu latinskému*. 1. vydání. Košice: Univerzita P. J. Šafárika, Pravoslavná bohoslovecká fakulta v Prešove, 1991. 103 s.

¹⁹ DVOŘÁČEK, Jiří. Srovnání manželství podle CCEO a CIC/1983. *Revue církevního práva*, 2015, roč. 21, č. 60-1/2015, s. 41-52.

hierarchou či farářem, jenž při vzniku svazku asistuje a žehná. Latinská církev si v tomto směru vystačí s odevzdáním souhlasu, před pověřeným funkcionářem, kterým může být rovněž jáhen, dokonce za jistých okolností i laik (viz kán. 1112 CIC/1983), a formu tak nepodmiňuje svátostným obřadem. I v tomto bodě se tak setkáváme s rozdílnou východní úpravou, jejímuž nazírání takovéto minimální požadavky neodpovídají.²⁰ Nejen této, ale i výše uváděným odlišnostem je pak nutné věnovat zvýšenou pozornost. Nejsou totiž pouze záležitostmi čistě teoretickou, ale v případě tzv. mezikonfesních či interrituálních manželství mají zásadní význam a nutno podotknout, že mohou mít důsledky i ve sféře platnosti svazku.

1.2 Vymezení manželství v sekulárním právu

Manželství je v sekulárním právu považováno především za institut právní, ztrácí svou význačnou podobu, se kterou jsme se mohli setkat v právu kanonickém, a je tak vyzdvíženo jeho chápání jako manželské smlouvy. Ostatně již Obecný zákoník občanský z roku 1811 pod rubrikou *Pojem manželství* v ustanovení § 44 stanovil, že rodinněprávní poměry jsou zakládány manželskou smlouvou. Toto ustanovení se může z pohledu současného sekulárního práva jevit jako překonané a částečně tomu tak skutečně je. Rodinněprávní poměry totiž bezesporu nejsou zakládány pouze manželstvím, naopak jako základ rodiny je již obecně považován vzájemný vztah rodičů a dětí, přičemž není rozhodné, zda rodiče dítěte jsou současně i manžely. Sociální dopad manželství je tak do jisté míry potlačen, avšak z pohledu zákonných úprav zaujímá jeho pojetí jako manželské smlouvy stále významné místo.

Právní úpravu manželství nalezneme v části druhé, hlavě první zákona č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku, přičemž tato úprava je obsahově v zásadě konzistentní s předchozí úpravou obsaženou v zákoně č. 93/1963 Sb., o rodině. Ustanovení § 655 občanského zákoníku tradičně pojímá manželství jako trvalý svazek muže a ženy, který vzniká způsobem stanoveným zákonem. Vzhledem k tomu, že se jedná o statusový poměr (viz § 1 odst. 2 OZ) je tato právní úprava kogentní. Následující věta předmětného ustanovení dále stanovuje hlavní účel manželství, jímž je založení rodiny, řádná výchova dětí a vzájemná podpora a pomoc manželů. Výše uvedeným zákonným vymezením jsou tak reflektovány funkce manželství, a to funkce biologická, výchovná a ekonomická.

²⁰ V tomto kontextu je nicméně nutno podotknout, že na základě *motu proprio* papeže Františka *De concordia inter Codices* ze dne 31. 5. 2016 přebírá latinský kodex zásady CCEO. Nově je tedy kánon 1108 CIC/1983 doplněn o třetí paragraf, který říká, že „*Pouze kněz či biskup platně asistuje při uzavírání manželství mezi dvěma východními stranami nebo mezi stranou latinskou a stranou východní katolickou nebo nekatolickou*“. V návaznosti na to je změněn i kánon 1127 § 1 CIC/1983.

Manželství je potřeba odlišovat od jiných forem životních svazků dvou osob, kterými jsou registrované partnerství a tzv. nesezdané soužití. V případě registrovaného partnerství hovoříme o trvalém společenství dvou osob téhož pohlaví vzniklém na základě zákona.²¹ Jedná se o statusový právní vztah, jehož existence vylučuje manželství a naopak. Jako nesezdané soužití pak označujeme vztah muže a ženy (druha a družky), kteří nejsou manžely, avšak spolu žijí a podílejí se na hrazení svých potřeb.²² Zde již hovoříme o poměru faktickém, jenž bývá označován také jako faktické manželství či konkubinát, a který právo výslovně neupravuje. S registrovaným partnerstvím i nesezdaným soužitím je spojena celá řada práv a povinností a v některých aspektech se tak přibližují manželství, avšak nelze opomíjet, že právě manželství požívá zvláštní zákonné ochrany (viz § 3 odst. 2 písm. b) OZ) a uchovává si tak své výlučné postavení.

1.2.1 Charakteristika manželství v sekulárním právu

Vlastnosti manželství patří, podobně jak to bylo v právu kanonickém, mezi základní materii, které je potřeba věnovat pozornost. Oproti kanonickému právu, jež v této souvislosti hovoří o prvku jednoty a nerozlučitelnosti, však české rodinné právo výslovnou úpravu vlastností neobsahuje. V tomto případě nám tak jako pomůcka pro bližší charakteristiku poslouží základní zásady, na nichž je sekulární úprava manželství vystavěna a mezi které patří autonomie vůle, rovnost, solidarita, ochrana slabší strany, monogamie a relativní trvalost, resp. rozlučitelnost.²³

Autonomie vůle je neodmyslitelně spjata se vznikem manželství, reprezentuje svobodný projev vůle muže a ženy vstupujících do manželství a v určitém smyslu je přítomná také v úmyslu setrvání v manželství. Zásada rovnosti, solidarity a ochrany slabší strany se pojí k obsahu manželství. Vymezují postavení manželů, práva a povinnosti a jejich vzájemné vazby, jejichž základy jsou určovány specifickou povahou manželské smlouvy. Stěžejní význam však má - stejně jako v právu kanonickém - princip monogamie a zásada trvalosti manželství.

Princip monogamie pramení z křesťanských hodnot a byl tradičně upraven i v předchozích právních úpravách. Představuje jednotnost a je tak výrazem skutečnosti, že manželství je svazkem jednoho muže a jedné ženy, což je výslovně stanoveno také

²¹ Viz ustanovení § 1 zákona č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

²² HRUŠÁKOVÁ, Milana, KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. In HRUŠÁKOVÁ, Milana, KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka, WESTPHALOVÁ, Lenka a kol. (ed). *Občanský zákoník II. Rodinné právo (§ 655–975). Komentář*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 3 – 4.

²³ HRUŠÁKOVÁ, Milana, KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka, WESTPHALOVÁ, Lenka a kol.: *Rodinné právo*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2015, s. 43.

v ustanovení § 655 OZ. Další zákonné vyjádření této zásady nalezneme v ustanovení § 674 OZ, jež zakazuje uzavřít manželství osobě, která již dříve vstoupila do manželství, registrovaného partnerství či jiného obdobného svazku uzavřeného v zahraničí, přičemž daný svazek stále trvá. Bigamie tedy představuje zákonnou překážku manželství, s jejíž existencí se pojí sankce v podobě prohlášení manželství za neplatné, a to i přímo z moci úřední (§ 685 OZ). Pro doplnění lze uvést, že bigamie je postihována také v rámci práva trestního, a to jako trestný čin dvojího manželství.²⁴

Zatímco předchozí výše uvedené vlastnosti manželství v mnohém korespondovaly s úpravou vlastní kanonickému právu, tak zásada trvalosti je pojímána značně odlišně. Manželství je z pohledu sekulárního práva rozlučitelné a jako takové může být v průběhu života manželů ukončeno rozvodem. Prvek trvalosti se tak na první pohled může zdát jako okrajový, avšak tento pohled by byl příliš jednostranný. Trvalost je totiž možno chápat také jako skutečnost, že manželství nezaniká uplynutím času a nejedná se o pouhý přechodný stav, ale o svazek dlouhodobý.²⁵ Domnívám se, že právě tento aspekt zásady trvalosti je potřeba z pohledu rodinného práva považovat za klíčový, neboť odlišuje manželství jako dlouhodobé životní společenství od jiných forem soužití a zároveň umožňuje naplnění jeho účelu.

1.2.2 Vznik manželství dle sekulárního práva

Právní úpravu vzniku manželství obsahuje ustanovení § 656 a násl. občanského zákoníku. Zákon tradičně spojuje vznik manželství s projevem vůle muže a ženy, přičemž tento projev vůle musí být svobodný, úplný a souhlasný a zároveň musí být učiněn v zákonem předepsané formě. Oproti předchozí právní úpravě v zákoně o rodině je občanský zákoník liberálnější, neboť neváže vznik manželství výlučně na souhlasné prohlášení, a tedy projev vůle slovy, ale připouští, že manželství může vzniknout i jinak, pokud je zřejmé, že snoubenci takto dávají najevo svou sňatečnou vůli (§ 659 OZ). Nicméně i nadále platí, že bez sňatečného projevu vůle, řádně a bezvadně učiněného během sňatečného obřadu před orgánem určeným k přijetí tohoto projevu, manželství nevznikne (§ 677 OZ).

Manželství lze uzavřít dvěma formami, a to jako sňatek občanský nebo církevní. Občanský zákoník obě tyto formy upravuje ve svém ustanovení § 657. Na základě tohoto ustanovení tak o občanském sňatku hovoříme tehdy, projeví-li snoubenci vůli, že spolu vstupují do manželství, a to osobně před zástupcem orgánu veřejné moci, jenž provádí

²⁴ Viz ustanovení § 194 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

²⁵ HRUŠÁKOVÁ, Milana, KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. In HRUŠÁKOVÁ, Milana, KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka, WESTPHALOVÁ, Lenka a kol. (ed). *Občanský zákoník II. Rodinné právo (§ 655–975). Komentář*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 3.

sňatečný obřad, a za povinné přítomnosti matrikáře. Orgán veřejné moci, který je zmocněn k provedení obřadu, je vymezen zvláštním právním předpisem.²⁶ V případě, že snoubenci projeví vůli, že spolu vstupují do manželství, osobně před orgánem oprávněné církve nebo náboženské společnosti, jedná se o sňatek církevní. Podobně, jak tomu je v případě občanského sňatku, tak i zde pověřený orgán, resp. oprávněnou církev stanovuje zvláštní zákon.²⁷ Pro obě formy uzavření manželství jsou shodně předepsány zvláštní požadavky kladené na samotný sňatečný obřad, jenž je dle dikce ustanovení § 656 OZ veřejný, slavnostní a činí se v přítomnosti dvou svědků. Jedná se o náležitosti hluboce tradiční, jejichž faktický význam je ovšem do značné míry pouze formální, neboť případné nedodržení nemá za následek neplatnost ani neexistenci manželství.²⁸ Při sňatečném obřadu jsou snoubenci dle zákona povinni učinit prohlášení, že jim nejsou známy překážky vstupu do manželství, že znají svůj zdravotní stav a zvážili uspořádání budoucích majetkových poměrů, nicméně ani tato tvrzení nemají právní následky.²⁹ Samotnému sňatečnému obřadu musí vždy obligatorně předcházet tzv. předdodavkové řízení před matričním úřadem, jehož účelem je ověření, zda jsou splněny předpoklady manželství (např. pohlaví snoubenců, předepsaný věk, neexistence zákonných překážek manželství), a v jehož průběhu se snoubenci musí dohodnout také na společném příjmení, přičemž prohlášení o této dohodě je součástí sňatečného obřadu.³⁰ Pro doplnění je třeba uvést, že zákon žádnou z uvedených forem uzavření manželství výslovně neupřednostňuje a staví je na roveň.

Na základě výše uvedeného lze závěrem shrnout, že o dovršení sňatečného právního jednání a tedy i o vzniku manželství hovoříme v okamžiku vzájemného, na sebe navazujícího souhlasného vyjádření snoubenců, došlo-li k němu v přítomnosti oprávněného oddávajícího a svědků a nebyly-li naplněny důvody neplatnosti právě vznikajícího svazku.

²⁶ Viz ustanovení § 11 odst. 1 zákona č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

²⁷ Viz ustanovení § 7 odst. 1 písm. c) zákona č. 3/2002 Sb., o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

²⁸ HRUŠÁKOVÁ, Milana, KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. In HRUŠÁKOVÁ, Milana, KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka, WESTPHALOVÁ, Lenka a kol. (ed). *Občanský zákoník II. Rodinné právo (§ 655–975). Komentář*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 8 – 9.

²⁹ KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. Rodinné právo v novém občanském zákoníku. *Právní rozhledy*, 2013, roč. 21, č. 23-24, s. 801-813.

³⁰ ŠMÍD, David. *Uzavření manželství podle nové úpravy rodinného práva* [online]. Ministerstvo spravedlnosti ČR, 3. července 2013 [cit. 13. února 2016]. Dostupné na <<http://obcanskyzakonik.justice.cz/home/infocentrum/media/452-uzavreni-manzelstvi-podle-nove-upravy-rodinneho-prava>>.

2. Historický vývoj institutu násilí a strachu v kanonickém právu a sekulárním právu

Obecné pojednání o manželství a prvotní vymezení manželského souhlasu nám poskytlo pomyslné stavební kameny vytvářející základ pro druhou část této práce, která se bude podrobně věnovat násilí a strachu, jakož i právním důsledkům jejich vlivu právě na manželský souhlas. Dříve než však k této zvláštní části přistoupíme, je namístě alespoň krátce obrátit svou pozornost také na samotný vývoj zkoumaných pojmů a jejich pojetí v předcházejících právních úpravách. První část této kapitoly se zaměří na vymezení předmětných institutů dle Kodexu kanonického práva z roku 1917 a dané pojednání bude v závěru doplněno stručným přiblížením obdobné úpravy pro východní katolické církve. Následující druhá podkapitola poté dovolí nahlédnout na řešenou problematiku ve světle zákona o rodině. Závěry učiněné na základě tohoto historického přehledu pak nejen umožní poznat, jak se změnila koncepce násilí a strachu v kanonickém a sekulárním právu, ale uplatní se i jako jedny z vodítek pro závěrečnou komparaci.

2.1 Úprava v CIC/1917 a v *motu proprio* „*Crebrae allatae*“ (1949)

Přesouváme se nyní do období po I. vatikánském koncilu, kdy byl v roce 1917 bullou *Providentissima Mater Ecclesia* papeže Benedikta XV promulgován nový Codex iuris canonici, který nahradil původní, poměrně roztržitý soubor církevních norem a stal se tak první moderní kodifikací kanonického práva. Kodex obsahoval 2414 kánonů rozdělených do pěti knih a svou strukturou navazoval na klasické členění vlastní Justiniánovým *Institucím*, jež vycházely z třídění právní materie na *personae*, *res* a *actiones*.³¹ Pro nás bude klíčová jednak kniha druhá, *De personis*, a dále také kniha třetí, nesoucí označení *De rebus*, která obsahovala kánony pojednávající o jednotlivých svátostech, tedy i o manželství a právních otázkách s ním neodmyslitelně spjatých.

Pojímání násilí v jeho tělesné podobě je napříč právními úpravami v zásadě konzistentní a výjimkou v tomto směru není ani přístup zastávaný dřívějším kanonickým právem. Kodex z roku 1917 o fyzickém násilí pojednával ve svém kánonu 103 § 1 a považoval za neučiněné takové jednání, které bylo vykonáno pod vlivem vnějšího násilí, jemuž se dotčená osoba nedokázala ubránit. Problematika *vis absoluta* je blíže rozebrána v následujících kapitolách, prozatím proto postačí omezit se na vysvětlení, že následek

³¹ LEMPA, Florian. *Kompetencje, uprawnienia i obowiązki w Kościele Katolickim*. Białystok: Temida 2, 2013, s. 42.

v podobě nicotnosti je odůvodněn charakterem fyzického násilí, jež mění vlastní vůli jednajícího do té míry, že ji v podstatě nahrazuje vůlí cizí. Jde-li o druhý z posuzovaných případů vad manželského souhlasu, a tedy o morální nátlak a strach, ten byl právně zakotven v rámci knihy třetí v kánonu 1087 CIC/1917. Dle dikce daného ustanovení musel být kvalifikovaný psychický nátlak či strach vážný, pramenící zvenčí a vyvolaný nespravedlivě. Zároveň byla stanovena podmínka existence příčinné vazby mezi působením strachu a volbou uzavřít manželství. Kumulativní naplnění uvedených znaků bylo spojeno s následkem v podobě neplatnosti manželství, přičemž § 2 kánonu 1087 v této souvislosti dále doplňuje, že žádná další bázeň, jež nemá požadované vlastnosti, nemůže být důvodem pro prohlášení manželství za neplatné. V tomto bodě je nutné upozornit na jednoznačně vyjádřený předpoklad nespravedlnosti strachu. Uvedený požadavek byl již od 2. poloviny 20. století kritizován jako příliš tvrdý, neboť dostatečně nerefletoval povahu manželského souhlasu jako zvláštního právního jednání zakládajícího zásadně nezrušitelné životní společenství.³² Nová kodexová úprava již od této podmínky upustila a umožnila tak, aby se kvalifikovaným důvodem pro neplatnost manželství stal také tzv. *metus reverentialis*.

Kodex kanonického práva z roku 1917 a rovněž i aktuálně platná právní úprava obsažená v CIC/1983 byly ovšem vydány výlučně pro církve latinskou (západní). Východní katolické církve disponují vlastním právem, které nebylo po dlouho dobu vůbec kodifikováno a až vydání CIC/1917 bylo prvním pomyslným impulsem pro zahájení prací nad obdobnou sbírkou pro oblast východních církví. První východní kodex kanonického práva byl dokončen a předán papeži Piu XII v roce 1948 jako *Codex Iuris Canonici Orientalis* (označován také zkratkou „CICO“).³³ Nebyl však promulgován jako celek, ale s přihlédnutím k potřebám jednotlivých církví byl vyhlášován postupně. Jako první bylo v roce 1949 vydáno *motu proprio* „*Crebrae allatae sunt*“, tedy normy manželského práva a o rok později následovalo *motu proprio* „*Sollicitudinem Nostram*“ o soudech. V roce 1952 se k uvedeným částem přidalo *motu proprio* „*Postquam Apostolicis Litteris*“ neboli právo řeholní, o majetku církve a normy pojednávající o výkladu pojmů. Čtvrtým a posledním *motu proprio* bylo v roce 1957 „*Cleri sanctitati*“ o východních obřadech a právu osobním.³⁴ Pro nás relevantní právní úpravu nalezneme v kánonech 32 a 78, avšak pravidla zakotvená v těchto ustanoveních jsou takřka totožná s pojetím zastávaným Kodexem kanonického práva z roku 1917, a pomineme-li výše

³² NĚMEC, Damián. *Manželské právo katolické církve s ohledem na platné české právo*. 1. vydání. Praha: Krystal OP, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 120.

³³ DVOŘÁČEK, Jiří. *Východní kanonické právo. Úvod do studia*. Praha: Apoštolský exarchát řeckokatolické církve a Institut sv. Kosmy a Damiána, 2014, s. 25.

³⁴ Tamtéž, s. 25 – 26.

nastíněnou otázku nespravedlnosti strachu, tak i s přístupem sledovaným současným Kodexem východních církví.

2. 2 Úprava v zákoně č. 94/1963 Sb., o rodině

Zákon o rodině po dlouho dobu představoval dominantní pramen pro úpravu rodinně právních poměrů. Jeho přijetí v roce 1963 však bylo pouze jednou z etap dlouhodobého vývoje, kterým rodinné právo prošlo. Základem české sekulární úpravy byl totiž již Obecný zákoník občanský z roku 1811, jenž byl do právního řádu nově vzniklé ČSR převzat tzv. recepční normou (zákon č. 11/1918 Sb. z. a n., o zřízení samostatného státu československého), a který upravoval rodinné a manželské vztahy pro území Čech, Moravy a Slezska.³⁵ V této první fázi bylo rodinné právo do značné míry ovlivněno úpravou kanonickou, avšak záhy došlo k přijetí manželské novely (zákon č. 320/1919 Sb.), která nově zavedla občanský sňatek či také umožňovala zrušení i katolických manželství rozlukou, a byla tak prvním podnětem pro postupnou sekularizaci manželského práva. Jednotnou úpravu rodinného práva však přinesl až zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném, kterým zároveň došlo k vyčlenění rodinněprávní problematiky z občanského kodexu. Zákon zaváděl obligatorní civilní sňatek, pojem rozluky nahradilo zrušení manželství rozvodem a nově došlo také k úpravě majetkových vztahů mezi manželi. Nová ústava z roku 1960 si však vyžádala poměrně rozsáhlou rekonfiguraci tehdejšího práva, jejímž výsledkem byl mimo jiné i zákon č. 64/1963 Sb., zákon o rodině.³⁶ Zákon nabyl účinnosti 1. dubna 1964 a ve znění pozdějších novel upravoval oblast rodinného práva až do 1. ledna 2014, kdy byl nahrazen tzv. novým občanským zákoníkem (zákon č. 89/2012 Sb.).

Právní úprava vad manželského souhlasu v podobě fyzického násilí a psychického nátlaku byla v rámci zákona o rodině upravena v § 15a a § 17a. Uvedená ustanovení však byla do textu zákona vložena až novelizací zákonem č. 91/1998 Sbírky. V době před touto novelizací bylo nutné vycházet z § 104 ZOR, který zakotvoval vztah speciality zákona o rodině vůči zákonu č. 40/1964 Sb., občanskému zákoníku a umožňoval, aby na výslovně neřešené otázky vad vůle a nedostatku svobody při uzavírání manželství byla aplikována příslušná ustanovení občanskoprávního předpisu o právních úkonech.³⁷

Fyzickému násilí a jeho vlivu na snoubence a sňateční prohlášení bylo věnováno ustanovení § 17a odst. 1 ZOR, které v této věci říká, že „*Manželství nevznikne, jestliže muž*

³⁵ HRUŠÁKOVÁ, Milana. In HRUŠÁKOVÁ, Milana, JEHLIČKA, Oldřich a kol. (ed). *Zákon o rodině s komentářem*. 4. vydání. Praha: C. H. BECK, 2009, s. XXII.

³⁶ Tamtéž, s. XXII – XXV.

³⁷ Tamtéž, s. 47.

nebo žena byli k prohlášení o uzavření manželství donuceni fyzickým násilím“. Zákon o rodině tedy následoval tradiční přístup a svazky, u jejichž zrodu stálo působení *vis absoluta*, označoval za zdánlivé. Toto putativní manželství nevyvolávalo žádné právní následky, z pohledu práva nikdy neexistovalo a rozhodnutí soudu mělo v těchto případech pouze deklaratorní charakter.³⁸ Nutno podotknout, že současná úprava rodinného práva přistupuje k otázce důsledků fyzického násilí odlišně a na tuto skutečnost bude pochopitelně v příslušné kapitole ještě upozorněno.

Ustanovení § 15a odst. 1 ZOR poté hovořilo o násilí psychickém, když stanovilo, že „Manželství je neplatné, jestliže prohlášení o uzavření manželství bylo učiněno v důsledku bezprávné výhrůžky anebo omylu týkajícího se totožnosti jednoho ze snoubenců nebo povahy právního úkonu uzavření manželství. Soud vysloví neplatnost takového manželství na návrh kteréhokoli z manželů.“ Předchozí právní úprava tak vadu manželského prohlášení v podobě morálního nátlaku zásadně spojovala s přítomností a působením tzv. bezprávné výhrůžky. Nicméně abychom mohli o tomto znaku hovořit, musel naplňovat určité kvalifikované požadavky, mezi které patřila protiprávnost, schopnost výhrůžky vyvolat v dotčené osobě důvodnou bázeň a dále také existence kauzálního nexu. Znak protiprávnosti byl představován nejen pohrůžkou absolutně neoprávněnou (např. podání trestního oznámení pro smyšlený trestný čin), ale dán byl také v případech, kdy se pohrůžka zakládala na okolnostech pravdivých, avšak zároveň takových, které nelze užít jako prostředek donucení k manželství. Typickým příkladem této situace může být vyhrožování nařízením exekuce – v případě, že by dotčená osoba byla skutečně dlužníkem, je tato hrozba v obecné rovině oprávněná, pokud by však jejím cílem bylo působit na skutečnou vůli snoubence, jednalo by se o pohrůžku protiprávní. Potenciálně hrozící újma pak mohla být namířena jak proti jednomu ze snoubenců, tak i proti osobě jemu blízké.³⁹ Druhá podmínka, tedy důvodná bázeň, vycházela ze spojení subjektivního hlediska, reprezentovaného vlastnostmi konkrétní dotčené osoby, a hlediska objektivního, které předpokládalo přihlídnutí k okolnostem případu a také k tomu, zda i z pohledu „průměrného“ člověka by pohrůžka byla způsobilá vzbudit závažnou obavu či strach. Zároveň bylo nerozhodné, zda vyhrožování vychází přímo od osoby vstupující do manželství, nebo i od třetího subjektu. K uvedeným předpokladům následně musela přistoupit příčinná souvislost mezi bezprávnou výhrůžkou a jednáním záležejícím v uzavření

³⁸ HRUŠÁKOVÁ, Milana, KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. *České rodinné právo*. 3. vydání. Brno: Doplněk, 2006, s. 82.

³⁹ ŠVESTKA, Jiří, ELIÁŠ, Karel. In ŠVESTKA, Jiří. ŠKÁROVÁ, Marta, HULMÁK, Milan a kol. (ed). *Občanský zákoník I, II*. 2. vydání. Praha: C.H. Beck, 2009, s. 336.

manželství.⁴⁰ Kumulativní naplnění těchto prvků zakládalo ve svém důsledku neplatnost manželství. Pro závěrečné doplnění lze ještě uvést, že odstavec 2 ustanovení § 15a ZOR pro uplatnění práva stanovoval prekluzivní lhůtu jednoho roku, přičemž tuto podmínku nalezneme i v současné úpravě.

⁴⁰ HADERKA, Jiří. *Uzavírání manželství z hlediska právního*. Praha: Academia, 1977, s. 268-269.

3. Násilí a strach jako vada manželského souhlasu v kanonickém právu

Nemálo již bylo v předchozích kapitolách řečeno o institutu manželství, jeho stěžejních znacích i vzniku, a byl nastíněn i historický vývoj jeho pojetí ve zkoumaných právních úpravách. Zároveň nebyla opomenuta ani jeho podstata – manželský souhlas jako *causa efficiens* smlouvy mezi snoubenci. Ostatně je to právě souhlas snoubenců zpečetěný samotným Bohem, jenž jako účinná příčina zakládá manželství s neodvolatelnými a nenahraditelnými právními účinky. Z právního hlediska pak můžeme manželský souhlas vnímat nejen jako právní úkon, ale i jako zásadní projev jednoho ze základních lidských práv, jímž právo uzavřít manželství nepochybně je. Nejedná se však o právo absolutní, nelze je realizovat kdykoliv, bez ohledu na osobu a vlastnosti snoubenců či místo a způsob provedení.⁴¹ Stejný závěr můžeme dovodit také z první, úvodní části této práce, kde jsme měli možnost seznámit se s určitými základními předpoklady vzniku manželského svazku, které kanonické i sekulární právo stanovuje pro ochranu stran manželské smlouvy a společnosti jako celku. Tyto základní požadavky představují neporušitelnou trojici stěžejních pilířů danou právem přirozeným i pozitivním. První dva tvoří neexistence vylučujících manželských překážek a dodržení předepsaných formálních náležitostí při uzavírání sňatku. Ten třetí představuje pomyslný návrat na začátek, zpět k jádru manželské smlouvy, a je jím manželský souhlas, respektive pro nás tolik klíčová otázka absence jeho vad.

Předmětné vady manželského souhlasu jsou z hlediska kanonického práva považovány za jedny z nejsložitějších případů určitých „nedostatků“ manželství a zároveň se v praxi církevních soudů vyskytují nejčastěji. Jejich právní úpravu nalezneme v kánonu 1095-1107 CIC/1983 a v základní rovině je lze členit na vady duševní schopnosti (kánon 1095), vady poznávací schopnosti (kánony 1096-1100) a vady volní schopnosti (kánony 1101-1103).⁴² Konkrétně se může jednat např. o nezpůsobilost uzavřít manželství, omyl co do osoby (*error in persona*) nebo co do vlastnosti osoby (*error in qualitate personae*), popř. co do jednoty, nerozlučitelnosti anebo svátostné důstojnosti manželství. Další relevantní vadou je simulace (a to buď manželství jako takového, nebo je předstírán souhlas s některým jeho podstatným prvkem či vlastností) nebo vstup do manželského svazku s podmínkou danou do budoucna (*conditio de futuro*). Nakonec do kategorie vad manželského souhlasu řadíme samozřejmě

⁴¹ PALLA, Jiří. Manželský souhlas v současném kanonickém právu. *Revue církevního práva*, Praha, 1999, roč. 5, č. 13-2/99, s. 93 – 128.

⁴² KLIMEŠ, Petr. *Psychické příčiny neplatnosti manželství*. 1. vydání. Olomouc: Maticе cyrilometodějská, 2004, s. 59 – 60.

také násilí a vážný strach.⁴³ Právě poslední dva jmenované jevy jsou předmětem následujících kapitol, jejichž cílem bude oprostít tyto vady manželského souhlasu od jisté míry abstraktnosti dané jejich nezřídka subjektivním vnímáním a poukázat na jejich právní vymezení a závažné následky.

3.1 Vymezení násilí v kanonickém právu

Kanonické vyjádření násilí (*vis*) a strachu (*metus*) a jejich vlivu na svobodnou vůli osoby vstupující do manželství nalezneme v kánonu 1103 CIC/1983, který uvádí že „*Neplatné je manželství uzavřené pod vlivem násilí nebo vážného strachu, způsobeného z vnějšku i neúmyslně, kdy je dotyčný nucen zvolit manželství, aby se zbavil násilí nebo strachu.*“ Tím je výslovně zakotven požadavek řádného uzavření manželského svazku, jenž nemá být stížen kvalifikovanou vadou souhlasu v podobě působení fyzického nebo psychického nátlaku na některého ze snoubenců, a zároveň se jedná o projev ochrany svobodné lidské vůle. Úskalí citovaného ustanovení však spočívá v požadavku poměrně podrobného a přesného výkladu pojmů v něm obsažených. Nelze totiž opomenout, že ačkoliv spolu instituty násilí a strachu v mnohých směrech úzce souvisí, tak v jejich jednotlivých znacích a účincích lze nalézt odlišnosti, jejichž pochopení je nezbytným předpokladem správné aplikace daného kánonu na konkrétní situaci, a je tedy nezbytné vymežit jejich podstatu.

3.1.1 Fyzické násilí

Násilí lze v obecné rovině definovat jako přinucení a ovlivnění jiné osoby za použití síly či určité formy nátlaku, které ve svém důsledku vyvolává strach. Může mít dvojí podobu, a rozlišujeme tak násilí fyzické (*violencia physica*), také označované jako absolutní (*vis absoluta*), a násilí morální (*violencia moralis, psychica*).⁴⁴ Zpravidla je však termín *násilí* vykládán ve smyslu násilí fyzického.

Fyzické násilí využívá ke svému působení na svobodnou lidskou vůli a rozhodovací schopnost jedince přímou vnější sílu a směřuje proti vůli toho, kdo je mu podroben. Člověk podléhající tomuto typu násilí tak mnohdy nemá faktickou možnost mu odporovat. V důsledku toho je nutno na jednání učiněné pod vlivem fyzického násilí pohlížet jako na

⁴³ HRDINA, Antonín Ignác. Manželství v současném českém i kanonickém právu. *Revue církevního práva*, 2000, roč. 6, č. 16-2/00, s. 91 – 104.

⁴⁴ BENEŠ, Josef. Vis vel metus – násilí a strach jako vada manželského souhlasu. *Adnotatio Iurisprudentiae*, 2009, obsah č. XXII, s. 268 – 272.

nevykonané a nepřiznat mu tak právní účinky.⁴⁵ Typicky se může jednat např. o vedení ruky při podpisu, zavlčení nebo donucení k určitému jednání s použitím zbraně či jiného prostředku, kterým je možno vést intenzivnější útok proti osobě.

V oblasti manželského práva a konkrétněji v rámci otázek týkajících se uzavírání manželství a řádnosti manželského souhlasu však mnohem častěji hovoříme o násilí v podobě psychického nátlaku a následného strachu, který je morálním nucením vyvoláván.⁴⁶ Naopak samotné fyzické násilí se již v současnosti v reálných případech téměř nevyskytuje a jeho problematika je tak spíše hypotetického rázu. Jakkoliv tento závěr může svádět k přidání výrazu úlevy „naštěstí“, tak nelze zapomenout, že psychické působení formou hrozeb apod. je ovšem ve svých důsledcích neméně závažné.

3.1.2 Psychické násilí

Psychické neboli morální násilí spočívá v donucování, jež využívá nejrůznějších forem nátlaku a vyhrožování, které jsou primárně namířeny proti vnitřní integritě jednotlivce. Na rozdíl od násilí fyzického, jež jde vždy proti vůli jednajícího, směřuje morální nucení na vůli jím ovlivňované osoby, a ta je tak podrobena vážnému strachu.⁴⁷

Nátlak v tomto případě působí jako *voluntarium mixtum* (smíšené *voluntarium*), přičemž jeho cílem a výsledkem je, že „člověk chce i nechce to, co pod vlivem nucení chce, a pro co se nakonec i rozhodne, chce jen proto, aby unikl tomu, před čím pociťuje závažný strach.“⁴⁸ Z uvedeného tak lze dovodit, že morální násilí nepochybně zásadně ovlivní konečné rozhodnutí jednajícího, ale nevyklučuje jeho vůli přímo, jak to činí násilí fyzické. Jednání, ke kterému osoba přistoupila v důsledku psychického donucení, si zásadně ponechá svou právní hodnotu a bude považováno za platné. Bylo by ovšem hrubě nepřiměřené aplikovat tento přístup a důsledky z něj vyplývající vždy, a kanonické právo tedy vyžaduje, aby určité závažné úkony byly učiněny plně dobrovolně a se zcela nezávislou lidskou vůlí.⁴⁹ Jistě nepřekvapí, že jedním z případů požívajících této zvláštní ochrany je i manželský souhlas jako stěžejní akt kanonicky zakládající manželství.

⁴⁵ BENEŠ, Josef. Vis vel metus – násilí a strach jako vada manželského souhlasu. *Adnotatio Iurisprudentiae*, 2009, obsah č. XXII, s. 268 – 272.

⁴⁶ POLÁŠEK, František. *Církevní manželství podle kanonického práva*. Praha: Česká katolická Charita v Ústředním církevním nakladatelství, 1990, s. 53.

⁴⁷ BENEŠ, Josef. Vis vel metus – násilí a strach jako vada manželského souhlasu. *Adnotatio Iurisprudentiae*, 2009, obsah č. XXII, s. 268 – 272.

⁴⁸ Tamtéž, s. 268.

⁴⁹ Tamtéž, s. 269.

3.2 Pojetí strachu a jeho podoby v kanonickém právu

Strach (*metus*) představuje hnutí mysli, stísněný stav duše, jenž je reakcí na nebezpečí vyvolané působením násilí na lidskou vůli, přičemž nerozhoduje, zda nebezpečí hrozí přímo, nebo zda má nastat teprve v budoucnu. Současně platí, že hrozba nebezpečí nemusí být nutně zcela reálná, a v zásadě tak postačuje vnitřní, odůvodněná představa dotčené osoby.⁵⁰ Nejobecněji lze tedy pojem *strach* vymezit pomocí jeho dvou základních prvků, kterými jsou jednak zlo nebo jiná skutečnost, jež násilně omezuje svobodnou lidskou vůli, a jednak obava z toho pramenící. K těmto znakům je však nezbytné přidat další, bližší vymezení, které umožní označit strach a jeho působení za vadu manželského souhlasu.

Při kvalifikaci faktoru strachu je třeba především mít na paměti, že pro jeho relevanci z pohledu kanonického práva a možnost aplikace již výše citovaného kánonu 1103 CIC/1983 je podstatné, aby se jednalo o tzv. strach kvalifikovaný. Jedná se o případy, kdy je nezávislá volní schopnost nupturienta narušena do takové míry, že se mu volba sňatku a následně i manželství samotné jeví jako jediný prostředek, který je způsobilý odvrátit hrozící nebezpečí.⁵¹ Z pohledu osoby, vůči níž nátlak směřuje, se tak jedná o volbu menšího zla, která ve svém důsledku umožní odstranit stav ohrožení nebo mu předejít. Navzdory tomu, že motivy nupturienta jsou zde nepochybně zásadně poznamenány strachem, tak nelze zapomínat, že stejně jak tomu je v případě psychického násilí, tak i v této situaci stále platí, že konečné rozhodnutí je projevem vlastní a v zásadě dobrovolné vůle dotčené osoby. Strach totiž nevyklučuje svobodnou vůli v takové podobě, jak to činí *vis absoluta*, ale je zaměřen na její ovlivňování. Odpovědnost za vykonané jednání tedy zpravidla zůstane zachována, byť ve většině případů bude vzhledem ke specifickým okolnostem umenšena. Současně kanonické právo zná i výjimečné situace „*kdy strach tak zatemní rozum, že člověk již není pánem svých úkonů*“⁵², a jak bylo nastíněno již v pojednání o psychickém násilí, vyžaduje také pro některé úkony tzv. dokonalou dobrovolnost.⁵³ Pro úplnost je třeba dále dodat, že existence výše uvedených okolností i úmysl za nich jednat jsou zásadně předmětem dokazování a je třeba je vždy posuzovat vzhledem ke konkrétní osobě a případu.

Pojetí strachu však nelze plně uchopit pouze na základě obecného vymezení. Ačkoliv lze jeho základní definiční znaky považovat za neměnné, tak nelze nezohlednit, že

⁵⁰ DUDA, Ján. *Katolické právo manželské*. Spiš: Spišská kapitula, 1996, s. 72.

⁵¹ KLIMEŠ, Petr. *Psychické příčiny neplatnosti manželství*. 1. vydání. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2004, s. 64.

⁵² BENEŠ, Josef. *Vis vel metus – násilí a strach jako vada manželského souhlasu*. *Adnotatio Iurisprudentiae*, 2009, obsah č. XXII, s. 268 – 272.

⁵³ Tamtéž, s. 269.

v konkrétních situacích může mít rozdílný původ, podoby a z toho vyplývající odlišnou formu působení. Teorie vyčlenila několik kategorií strachu a nyní se můžeme nejčastěji setkat s rozlišováním na strach vážný a lehký, na strach působený zvenčí nebo zevnitř a na strach spravedlivý a nespravedlivý.⁵⁴ Lze hovořit také o strachu úmyslném či neúmyslném a o tzv. strachu z úcty (*metus reverentialis*), jenž je specifickým případem vážného strachu.⁵⁵ Toto členění má poměrně zásadní význam z hlediska správného určení právně relevantního tzv. kvalifikovaného strachu, a považuji proto za vhodné níže uvést přinejmenším základní, souhrnnou charakteristiku uvedených kategorií.

3.2.1 Strach vážný a lehký

Vážný strach (také těžký či velký, *metus gravis*) a strach lehký (*metus levis*) řadíme mezi nejdůležitější výchozí pojmy v rámci probírané problematiky. Reprezentují kategorizaci strachu z hlediska jeho intenzity a míry působení na jednotlivce, přičemž toto rozlišování je stěžejní pro určení, zda byly naplněny předpoklady stanovené v kánonu 1103 CIC/1983 a zda je v návaznosti na to možná jeho aplikace.

Přítomnost *metus gravis*, jakož i jeho povaha a působení, je podmíněna existencí závažného a bezprostředně hrozícího nebezpečí, jež je způsobilé vyvolávat pohnutí i pevné myslí. V závislosti na okolnostech může mít vážný strach dvojí podobu. O tzv. *absolutně těžkém strachu* (*metus absolute gravis*) hovoříme tehdy, pokud možné budoucí zlo je z objektivního hlediska natolik závažné, že dokáže vzbudit důvodnou a závažnou obavu v každém člověku. *Relativně těžký strach* (*metus relative gravis*) představuje ohrožení, jehož velikost a síla se odvíjí od subjektivního hodnocení určité osoby.⁵⁶ Zatímco tedy klasickým a nejtypičtějším pramenem absolutně těžkého strachu bude např. pohrůžka smrtí, těžkým ublížením na zdraví či zásahem do dobrého jména a pověsti, tak strach relativně těžký je závislý na osobě nupturienta, jeho psychických a fyzických vlastnostech a citlivosti na daný druh nebezpečí. Jak již bylo řečeno, závažnost hrozícího zla je v praxi předmětem dokazování a musí být posuzována individuálně. V zásadě tak převažuje subjektivní pojetí strachu, jež je vždy závislé na osobním vnímání dotčené osoby a specifických okolnostech případu.

Přirozeným protipólem výše uvedených kategorií je *strach lehký*, u jehož vzniku stojí nebezpečí, které ve své podstatě není vážné nebo které nepředstavuje přímé, bezprostřední

⁵⁴ DUDA, Ján. *Katolické právo manželské*. Spiš: Spišská kapitula, 1996, s. 72.

⁵⁵ NĚMEC, Damián. *Manželské právo katolické církve s ohledem na platné české právo*. 1. vydání. Praha: Krystal OP, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 120.

⁵⁶ GAJDA, Piotr. *Právo małżeńskie kościoła katolickiego*. 6. vydání. Tarnów: Biblos, 2013, s. 153.

ohrožení.⁵⁷ Závěr o tom, zda se v určité situaci jedná pouze o lehký strach, bude učiněn na základě intenzity hrozícího nebezpečí a míry duševního pohnutí, jež způsobilo. Stejně jak tomu bylo v případě vážného strachu, tak i zde platí, že konečné posouzení závisí na subjektivním vnímání zla, kterým je ohrožen sám nupturient nebo jiné osoby a hodnoty jemu blízké.

3.2.2 Strach působený zvenčí a strach vnitřní

Zatímco v předešlém odstavci jsme se ptali na intenzitu nebezpečí, tak v rámci této kategorizace je stěžejní zkoumání původu strachu, respektive původu příčiny, jež ho vyvolává a v této souvislosti tak můžeme rozlišovat strach vnější a vnitřní. Jak už i označení přímo napovídá, ohrožení, které je podstatou *strachu způsobeného zvenčí*, pochází od druhé osoby, která jedná dobrovolně a z vlastní vůle. V případě, že by strach pramenil výlučně z nupturienta samotného (např. jako důsledek výčitek svědomí či obavy z životních rizik), jednalo by se o tzv. *strach vnitřní*. O strachu vnitřním hovoříme dále rovněž v případě, že jej vyvolovala vnější příčina, jejíž původ ovšem není založen na volním základu (např. ohrožení a obavy vyvolané působením přírodních živlů).⁵⁸

Kánon 1103 CIC/1983 však pro své řádné uplatnění nutně vyžaduje, aby strach spadající do rámce jeho působnosti byl vždy vyvolán vnějšími příčinami. Jednoznačně se tak uzavírá před strachem vnitřním, avšak to neznamená, že by tato problematika zůstala zcela neupravena. Vhodné řešení totiž nabízí ustanovení kánonu 1095 § 2 a 3 CIC/1983, jehož prostřednictvím kanonické právo výslovně zakotvuje i právní ochranu nupturienta před následky jednání učiněného vlivem působení nepříznivých faktorů neurotického původu.

3.2.3 *Metus reverentialis*

Strach z úcty, často označován latinským termínem *metus (timor) reverentialis*, je v obecné rovině podřazován pod kategorii tzv. lehkého strachu, avšak pro svou specifickou povahu bývá nezřídka vyčleňován jako samostatná, zvláštní forma psychického nátlaku, jež v praxi může hrát důležitou roli při posuzování bezvadnosti manželského souhlasu.

Metus reverentialis se rodí z pokory a obav z možného hněvu, zklamání a nespokojenosti rodičů, učitelů či jiných morálních autorit, vůči kterým se nupturient nachází ve vztahu podřízenosti, a k nimž pociťuje velkou úctu. Je nerozhodné, zda obavy dotčené osoby jsou založeny na objektivních skutečnostech nebo jejích subjektivních pocitech, klíčové

⁵⁷ BENEŠ, Josef. Vis vel metus – násilí a strach jako vada manželského souhlasu. *Adnotatio Iurisprudentiae*, 2009, obsah č. XXII, s. 268 – 272.

⁵⁸ POLÁŠEK, František. *Církevní manželství podle kanonického práva*. Praha: Česká katolická Charita v Ústředním církevním nakladatelství, 1990, s. 53.

je však určení, zda jsou tyto okolnosti a vjemy skutečně způsobilé vyvolat bázeň z nepřízně, kterou by konkrétní člověk pociťoval jako zvlášť těžkou a velkou újmu.⁵⁹ Klasickým příkladem může být situace, kdy se potomek obává konfliktu s rodiči v případě, že neuzavře sňatek, který si pro něj přejí. Při pozdějším dokazování pak bude nutné vzít v úvahu celé spektrum faktorů determinujících osobu nupturienta a jeho vlastnosti, jako jsou např. věk, pohlaví, způsob výchovy, celkový přístup rodičů a dalších osob podílejících se na péči a vzdělávání či jiném utváření osobnosti a hodnotového systému dotčeného jednotlivce. Zároveň je nutné zohlednit samotný vztah závislosti mezi nupturientem a autoritou, k níž chová respekt a jejíž sympatie nechce ztratit.

Zřejmě tedy nebude překvapením, že v těchto případech bývá poměrně obtížné správně zhodnotit situaci a jednoznačně zjistit objektivní stav věcí. Proti sobě zde stojí na jedné straně právo rodičů chránit své potomky, radit a pomáhat jim v utváření jejich co možná nejlepší budoucnosti, avšak na straně druhé nelze zapomínat, že mezi projevy rodičovské péče a nátlakem, byť by ve své podstatě pramenil z dobré vůle, existuje velmi tenká hranice, jejíž překročení může v konkrétním případě závažně poznamenat právní i morální stránku uzavřeného manželství.

3.2.4 Další typologie strachu

Nad rámec základního členění si pozornost zaslouží také několik dalších naukou rozlišovaných druhů strachu. Samotné jejich zařazení do souhrnné kapitoly pak nemá naznačovat, že jsou snad pouze okrajovou záležitostí, ale je výrazem skutečnosti, že v sobě mnohdy ponесou prvky, díky nimž jsou v určitém směru blízké výše charakterizovaným kategoriím nebo sobě navzájem.

Pokud na strach pohlédneme nikoliv z hlediska jeho původu, jak tomu bylo výše, ale jeho příčiny, otevře se před námi možnost rozlišování strachu přijatého a strachu způsobeného. Navzdory tomu, že první pohled možná svádí k závěru, že se jedná o členění v zásadě totožné s kategorií strachu vnějšího a vnitřního, není tomu tak. U vzniku *strachu přijatého* stojí přirozená příčina, jejíž původ ovšem může být dvojitý, a to vnější (např. přírodní jevy) nebo vnitřní (smrt, ublížení na zdraví). Naopak *strach způsobený* vždy vychází z vnější nezávislé a rozumné příčiny a zpravidla je tedy podmíněn jednáním třetích osob.⁶⁰

Za specifický projev strachu způsobeného zvenčí lze považovat *strach vyvolaný úmyslně* a *strach vyvolaný neúmyslně*. Tato typologie je reakcí na skutečnost, že osoba, která

⁵⁹ GAJDA, Piotr. *Prawo małżeńskie kościoła katolickiego*. 6. vydání. Tarnów: Biblos, 2013, s. 153.

⁶⁰ BENEŠ, Josef. Vis vel metus – násilí a strach jako vada manželského souhlasu. *Adnotatio Iurisprudentiae*, 2009, obsah č. XXII, s. 268 – 272.

podnítí či vyvolá stav ohrožení, tak nečiní nutně vědomě a nemusí být zcela srozuměna s důsledky, jež její jednání zanechá ve sféře jiné osoby.⁶¹ Nicméně, jak výslovně vyplývá z dikce kánonu 1103 CIC/1983, úmysl původce nebezpečí je irelevantní a je třeba mít vždy na paměti, že svobodná lidská vůle, kterou daný kánon chrání, je narušena v zásadě jakýmkoliv nucením, byť i neúmyslným.

Závěrečná kategorie *strachu spravedlivého a nespravedlivého* nese znaky tzv. strachu způsobeného, a pro obě uvedené formy je tedy příznačné, že jsou vyvolávány samostatnou vnější příčinou. Klíčová je však v tomto případě otázka, zda pohrůžka, která je prvotním impulsem vzbuzujícím strach, může být v dané situaci považována za ospravedlnitelnou a nacházející se ve shodě s právem.⁶² Typickým příkladem zde může být situace, kdy rodina brání svému potomkovi uzavřít sňatek s osobou, jejíž chování vykazuje sociálně patologické jevy. Otázkou však je, zda je vůbec možné nahlížet na vyvíjení nátlaku a užívání hrozeb jako na prostředky aprobované právem a v návaznosti na to označovat určitý strach jako spravedlivý. Domnívám se, že o případné spravedlnosti a tedy i oprávněnosti pohrůžek nelze z pohledu práva hovořit. V zásadě se jedná o situaci analogickou té, s jakou jsme se mohli setkat v případě strachu úmyslného a neúmyslného. I zde totiž platí, že užitím hrozby (být takové, jež by se z pohledu původce jevila jako oprávněné či dokonce žádoucí) dochází k narušení dobrovolnosti a nezávislosti volní schopnosti dotčené osoby, přičemž akceptace tohoto stavu by ve své podstatě vedla k popření důležité ochranné funkce kánonu 1103 CIC/1983.⁶³ Nezbyvá tedy než uzavřít, že zásadně každý útok na vůli člověka představuje závažné porušení jeho svobody a důstojnosti, čímž je současně namířen i proti morálním hodnotám a zásadám spravedlnosti.

3.3 Důsledky násilí a strachu jako vady manželského souhlasu

V předcházejícím pojednání byla pozornost věnována poměrně rozsáhlému obsahu institutu násilí a strachu, přičemž jak jsme se mohli přesvědčit, tak především druhý ze jmenovaných faktorů disponuje širokým spektrem podob. Vymezení základních znaků, jež násilí i strach definují, posloužilo nejen jako vodítko napomáhající lepšímu pochopení jejich

⁶¹ NĚMEC, Damián. *Manželské právo katolické církve s ohledem na platné české právo*. 1. vydání. Praha: Krystal OP, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 119-120.

⁶² BENEŠ, Josef. Vis vel metus – násilí a strach jako vada manželského souhlasu. *Adnotatio Iurisprudentiae*, 2009, obsah č. XXII, s. 268 – 272.

⁶³ S částečně odlišným pohledem na věc se lze setkat například u J. Beneše (viz článek citovaný výše), který za tzv. spravedlivý strach považuje situaci, kdy muž, jemuž bylo přislíbeno manželství, splnění toho slibu vyžaduje. Nicméně i v tomto případě by konečné posouzení záviselo především na povaze prostředků použitých k vynucení závazku.

podstaty, ale zároveň poukázalo také na první odlišnosti mezi těmito pojmy. Nelze však opomíjet, že rozdílné je nejen teoretické pojetí uvedených termínů, ale také konkrétní zdroje právní úpravy, a především pak jejich faktické dopady na řádnost manželského souhlasu a manželství samotného.

Zatímco tedy pro formy psychického nátlaku je stěžejní úprava zakotvená v již několikrát zmiňovaném kánonu 1103 CIC/1983, tak budoucí zkoumání působení fyzického násilí nás v rámci systematiky Kodexu kanonického práva zavede do části věnující se pojednání o právním jednání. Poznání textu právních úprav umožní podrobněji vymežit obsah předmětných pojmů, a to prostřednictvím specifikace řady požadavků, jež na ně zákon klade. Zvláště v případě prvků spjatých s problematikou strachu je pak velmi důležité jejich správné pojetí. Touto cestou tak současně odhalíme i odpověď na klíčovou otázku týkající se podoby a rozdílnosti právních následků, jež násilí a strach vyvolávají svým působením na mysl a vůli nupturienta.

3.3.1 Vada manželského souhlasu v podobě fyzického násilí a její následky

O fyzickém násilí a právních dopadech jeho působení na volní schopnost člověka výslovně hovoří kánon 125 § 1 CIC/1983, v němž čteme, že „*Jednání, které bylo vynuceno vnějším násilím, na osobu, která mu nemohla účinně čelit, se považuje za nevykonané.*“ Jedná se o obecné ustanovení, které označuje jakékoliv právní jednání, a tedy i akt vstupu do manželského svazku, za nulitní přímo ze zákona v případě, že daný úkon byl učiněn v důsledku působení *vis absoluta*.

Výše uvedené představuje přirozený důsledek skutečnosti, že nezávislá lidská vůle je nenahraditelným a nutným předpokladem pro platný právní úkon. Kanonické právo v této souvislosti rozlišuje na straně jedné tzv. *actus humanus* neboli úkon lidský, jenž vychází z člověka svobodně a dobrovolně, přičemž na straně druhé stojí *actus hominis*, úkon člověka, který reprezentuje instinktivní jednání.⁶⁴ V případě užití fyzického násilí vůbec nedochází k projevu vlastní vůle dotčené osoby. Naopak platí, že násilí v podobě *vis absoluta* vůli přímo ze své podstaty ruší a vylučuje, a jedná se tedy o případ *actus hominis*, vegetativního úkonu, jenž nemůže být řádným základem pro právní jednání se všemi jeho zákonem předpokládanými důsledky.

Fyzické násilí tak činí z vyslovení manželského souhlasu pouhý akt podrobení se cizí moci a nelze na něj nahlížet jinak než jako na úkon z hlediska práva fakticky nevykonaný.

⁶⁴ BENEŠ, Albert. *Morální teologie*. 4. vydání. Praha: Krystal OP, 1994, s. 21.

Vada manželského souhlasu následně pochopitelně postihuje i manželství samotné a ani jednomu z těchto institutů tak nebude přiznána právní, a tím spíše ani morální hodnota.

3.3.2 Vada manželského souhlasu v podobě psychického nátlaku a strachu a její následky

Psychický nátlak a strach, jenž morální nucení nerozlučitelně doprovází, nalézají své základní právní vyjádření v kánonu 125 § 2 CIC/1983, který stanoví, že „*Jednání vykonané z velkého, protiprávně způsobeného strachu nebo na základě podvodu je platné, pokud právo nestaví jinak; může však být rozsudkem soudu zrušeno buď z podnětu poškozené strany, nebo jejich právních nástupců, nebo z úřední povinnosti.*“ Citované ustanovení ve své podstatě představuje přímý, legální projev zásady *coacta voluntas, est semper voluntas* a jejich praktických důsledků.⁶⁵ Je odrazem skutečnosti, že právo zásadně pohlíží na úkon ovlivněný duševním nátlakem či strachem jako na platné právní jednání a v návaznosti na to mu také přiznává všechny účinky vyplývající z jeho povahy.

Na rozdíl od fyzického násilí, donucování ve formě *vis compulsiva* ani samotný strach volní schopnost bezprostředně neomezují a zpravidla tak nebude vyloučena přičitatelnost učiněného jednání osobě, vůči níž nátlak směřoval. Zároveň však kanonické právo připouští dva korektivy, jejichž prostřednictvím svobodnou a nenarušitelnou lidskou vůli chrání, přičemž oba nalezneme právě v kánonu 125 § 2 CIC/1983. První z nich, ve větě za středníkem, představuje zohlednění závěru, že vlastní odpovědnost člověka za činy ovlivněné působením strachu je znatelně umenšena. Výslovně proto připouští možnost zrušení takových úkonů soudní cestou, a to buď přímo *ex officio* nebo na návrh vycházející od dotčené strany. Druhý nástroj zahrnutý v textu uvedeného ustanovení pak otevírá cestu pro ještě důraznější prostředek ochrany, a to přímé zneplatnění právního jednání v případě, že se jedná o zákonem zakotvenou výjimku. Tyto zvláštní případy jsou vymezeny především v souvislosti s rozhodnutími, jež ze své podstaty vyžadují vyšší zaměření vůle a neomezenou dobrovolnost. Typicky se bude jednat např. o případ vynucené příslibné přísahy (kánon 1200 CIC/1983) nebo o neplatné přijetí do noviciátu (kánon 643 § 4 CIC/1983).⁶⁶ Pro nás je však klíčová výjimka pojící se s otázkami manželského souhlasu.

Stěžejním ustanovením hovořícím o platnosti právních jednání v rámci problematiky manželského práva je již v předchozích kapitolách nastíněný kánon 1103 CIC/1983. Pojednává o důsledcích působení psychického násilí a strachu na utváření rozhodnutí o vstupu

⁶⁵ GAJDA, Piotr. *Prawo małżeńskie kościoła katolickiego*. 6. vydání. Tarnów: Biblos, 2013, s. 155.

⁶⁶ BENEŠ, Josef. *Vis vel metus – násilí a strach jako vada manželského souhlasu. Adnotatio Iurisprudentiae*, 2009, obsah č. XXII, s. 268 – 272.

do manželského svazku a stojí v něm, že „*Neplatné je manželství uzavřené pod vlivem násilí nebo vážného strachu, způsobeného z vnějšku i neúmyslně, kdy je dotyčný nucen zvolit manželství, aby se zbavil násilí nebo strachu.*“ Jeho podstatou je ochrana svobody manželského souhlasu, a tedy i manželství samotného. Pokud je tato svoboda nucením ze strany třetí osoby narušena, nemůže být manželský souhlas považován za řádně udělený. Naopak je stížen kvalifikovanou vadou, jejímž bezprostředním následkem je možnost prohlásit manželství za neplatné.

V popsanych případech je však svazek považován za platně uzavřený až do doby, než bude prokázán důvod jeho neplatnosti církevními soudy, což výslovně vyplývá z kánonu 1107 CIC/1983. Předtím, než bude přistoupeno k prohlášení manželství za neplatné, je nezbytné věnovat nemalou pozornost otázce, zda v daném případě byly naplněny určité základní předpoklady pro aplikaci předmětného kánonu a následné uplatnění právních důsledků v něm obsažených. Konkrétní podoba těchto znaků je však již předmětem následujícího výkladu.

3.3.3 Podmínky neplatnosti manželství dle kánonu 1103 CIC/1983

Pohlédneme-li na text příslušného kánonu, bez obtíží vzápětí odhalíme jeho dva stěžejní prvky, kterými jsou přítomnost psychického nátlaku a z něj pramenícího strachu a dále akt uzavření manželství jako prostředek úniku před hrozícím zlem. Takto stručné vymezení však nejen plně neodráží spektrum vlastností stanovených zákonem, ale nevyhovovalo by ani potřebám praxe. Je proto nezbytné blíže vymežit jak faktory určující povahu strachu, tak i jednání tímto nucením ovlivněné a jejich vzájemnou provázanost.

První podmínkou je, že strach působící na nupturienta musí být vážný, byť pouze relativně - ve vztahu ke konkrétní osobě, přičemž je možné, aby se jednalo i o případ *metus reverentialis*. Z předcházejících kapitol věnovaných pojetí násilí a strachu již víme, že vážný strach (*metus gravis*) představuje závažný strach, který zásadním způsobem omezuje volní schopnosti člověka. Pojem tzv. strachu z úcty je pak projevem uctivé bázně, kterou dotčená osoba pociťuje vůči určité autoritě a odráží obavy z jejího hněvu a nepřízně. Zakotvení prvku existence a působení kvalifikovaného strachu do skutkové podstaty kánonu 1103 CIC/1983 slouží jako vodítko pro vymezení rozsahu jeho působnosti. Jedná se o zákonem výslovně stanovené omezující kritérium, jehož účelem je předcházet možnému nadužívání daného ustanovení a bránit tak tomu, aby jakákoliv obava či jiný negativní vjem na straně nupturienta mohl být důvodem pro prohlášení manželství za neplatné. Kritérii vážnosti a velikosti strachu jsou primárně hrozící velké zlo a okolnost, že dané zlo je velmi obtížně překonatelné. Měřítka závažnosti hrozícího následku však není pro hodnocení míry strachu zcela postačující.

Nezřídka mohou vyvstat situace nicotné z pohledu nezúčastněného pozorovatele, jež však v dotčené osobě vzbudí těžké hnutí mysli. Stejně tak zmiňovaný *metus reverentialis* nemusí být velký již ze své podstaty a stupeň jeho závažnosti je mnohdy determinován až konkrétními okolnostmi.⁶⁷ Rozhodujícími faktory pro určení intenzity strachu tedy jsou individuální vlastnosti nupturienta, jeho subjektivní vnímání a hodnocení nastálých okolností.

Předmětný kánon také požaduje, aby se jednalo o strach vnější (*metus abextrinseco incususs*), u jehož vzniku stojí příčina lidského původu. Jedná se o takový strach, jenž je výsledkem svobodného a dobrovolného jednání třetí osoby či druhého nupturienta, a v této souvislosti lze tak hovořit i o tzv. strachu způsobeném (*metus incususs*). Nepostačuje tedy působení jakékoliv vnější příčiny, ale pouze takové, která vychází od člověka. Rovněž strach vyvolaný přirozenými okolnostmi (např. manželství jako východisko složité finanční situace) nebo vnitřními obavami (např. strach ze samoty) je z pohledu zkoumaného ustanovení irelevantní. Aplikace kánonu 1103 CIC/1983 by však nebyla vyloučena v případě, že by byl vnitřní strach nupturienta využit jako prostředek nátlaku na něj.⁶⁸ Pro doplnění lze dále uvést, že se nevyžaduje, aby jednání vzbuzující strach bezprostředně směřovalo k vynucení manželského souhlasu. Zároveň platí, že strach ani nemusí být vyvolán úmyslně, a k naplnění skutkové podstaty postačuje, aby byl na základě osobního vnímání poškozeného zdrojem oprávněných a skutečných obav z hrozícího zla.

Třetí podmínkou výslovně uvedenou v textu kánonu 1103 CIC/1983 je okolnost, že dotčené osobě se uzavření manželství musí jevit jako jediný možný prostředek umožňující uniknout hrozícímu zlu. Tím je současně vyjádřen požadavek existence příčinné souvislosti mezi strachem působícím na mysl nupturienta a vyřčením manželského souhlasu. Klíčové v tomto směru je, aby manželství bylo z pohledu poškozené strany skutečně jediným dostupným východiskem, přičemž vycházíme z individuálního vnímání konkrétní osoby. Prohlášení manželství za neplatné tedy nebude bránit skutečnost, že z objektivního hlediska přicházely v úvahu i jiná řešení. V případě, že by však nupturient o těchto dalších možnostech věděl a vědomě je nevyužil, nemohl by se dovolávat účinků předmětného kánonu a manželství by bylo uzavřené platně. Obdobně bychom nahlíželi i na případ, kdy byl jeden ze snoubenců působení nucení nepochybně vystaven, avšak jeho konečné rozhodnutí vedle strachu ovlivnily i další okolnosti. Vzhledem ke skutečnosti, že strach by v takové situaci nebyl činitelem jediným a nemusel by nutně být ani faktorem rozhodujícím, tak i tehdy

⁶⁷ DUDA, Ján. *Katolické právo manželské*. Spiš: Spišská kapitula, 1996, s. 72.

⁶⁸ BENEŠ, Josef. Vis vel metus – násilí a strach jako vada manželského souhlasu. *Adnotatio Iurisprudentiae*, 2009, obsah č. XXII, s. 268 – 272.

bychom na manželství pohlíželi jako na platné.⁶⁹ Na základě těchto aspektů se tak domnívám, že v rámci působnosti uvedeného kánonu lze strach nepochybně vnímat jako *conditio sine qua non* pro závěr o neplatnosti manželství. Je rozhodujícím prvkem, který musí nejen vykazovat vlastnosti požadované zákonným textem, jako jsou vysoká míra intenzity a vnější, lidský původ, ale z hlediska zachování kauzálního nexu musí být rovněž faktorem výlučným, působícím na mysl nupturienta právě v době uzavírání manželství. Budou-li tyto podmínky naplněny, bude rovněž otevřena cesta pro nápravu stavu, u jehož prvopočátku stálo násilí a strach jako vada manželského souhlasu.

3.3.4 Násilí a strach v úpravě Kodexu kánonů východních církví

Pro doplnění předchozího pojednání je nutné upozornit rovněž i na obdobnou úpravu zkoumané problematiky, s níž pracují východní církve. Kodex kánonů východních církví v zásadě následuje latinský přístup a chápe manželský souhlas jako specifické právní jednání, mezi jehož podstatné znaky patří především svoboda vůle jednajících – budoucích manželů. Stejně tak i východní kodex stanoví řadu faktorů, jejichž působení se odráží na kvalitě manželského souhlasu, a mezi které pochopitelně patří i prvky násilí a strachu.

V obecné rovině se právními následky násilí zabývá kánon 932 § 1 CCEO, který prohlašuje za neplatné právní úkony učiněné v důsledku vnějšího násilí, jemuž nebylo možné vzdorovat. Dané ustanovení koresponduje s kánonem 125 § 1 CIC/1983 a směřuje tak na případy *vis absoluta*, neboli fyzického násilí jako nepřekonatelné vnější síly vylučující vůli. Naopak o násilí psychickém či o strachu a jejich vlivu na právní stránku manželství dále konkrétněji pojednává kánon 825 CCEO, jenž stanoví, že „*Neplatné je manželství uzavřené pod vlivem násilí nebo vážného strachu zevně působícího, byť i způsobeného neúmyslně, pro osvobození od něhož je někdo nucen uzavřít manželství.*“ Nutno podotknout, že s totožným pojetím jsme se již mohli setkat, a to v kánonu 1103 CIC/1983. Platí tedy, že negativní důsledky nejsou spojeny s jakýmkoliv okolnostmi, nýbrž pouze s takovými, které působí zvenčí a jsou způsobilé vyvolat v dotčené osobě skutečně těžký strach, od něž se lze osvobodit pouze cestou uzavření manželství. Vyloučen pak není ani tzv. strach z úcty jako jeden z druhů strachu a nezbyvá než říci, že ani v tomto směru se východní úprava nevzdaluje od té latinské.

⁶⁹ BENEŠ, Josef. *Vis vel metus – násilí a strach jako vada manželského souhlasu. Adnotatio Iurisprudentiae*, 2009, obsah č. XXII, s. 268 – 272.

3.4 Shrnutí poznatků

Vis vel metus. Pouhá tři slova a dva pojmy vytvářející společně tuto formulaci, jež byla známá již v římském právu a která, jak již víme, až do dnešního dne představuje důležitou otázkou v rámci problematiky manželského práva. V předchozích kapitolách jsme měli možnost poznat význam a podstatu předmětných termínů, seznámit se s klíčovými rozdíly v jejich pojetí a také s důsledky, jež vyvolávají svým vlivem na mysl člověka a vyjádření manželského souhlasu.

Víme tak již, že násilí i strach představují vnější příčiny lidského původu, které ovlivňují svobodu vůle dotčené osoby. O nezávislost vůle se opírá manželský souhlas a v případě, že bude dotčen danými faktory, je na místě hovořit o kvalifikované vadě manželského souhlasu. Samotné působení násilí a strachu má však rozdílnou podobu. Fyzické násilí představuje přímý útok na integritu člověka a neponechává žádný prostor pro vlastní vůli poškozeného. Naopak psychický nátlak a strach volní schopnost zásadně neruší, avšak omezují jí do té míry, že nupturient nevidí jiného východiska než podrobení se tomuto nucení. Uvedená odlišnost pak nachází svůj odraz v rozdílném právním hodnocení dopadů uvedených jednání.

Zákonnou úpravu násilí v podobě *vis absoluta* obsahuje kánon 125 § 1 CIC/1983, na jehož základě je jakékoliv právní jednání vynucené fyzickým násilím pokládáno za nevykonané. V tomto případě totiž nelze hovořit o úkonu lidském (*actus humanus*), který je nutným předpokladem pro platnost učiněného aktu. Manželství, jemuž dalo vzniknout donucování ve formě *vis absoluta*, je tedy nulitní, přičemž tato nicotnost vychází přímo z přirozeného práva. V praxi ovšem své uplatnění častěji nachází kánon 1103 CIC/1983, který se věnuje otázce platnosti manželství v souvislosti s působením nátlaku jako *vis compulsiva* a strachu. Předpokladem užití daného ustanovení je závěr o existenci vážného strachu působeného zvenčí a dále kauzální nexus mezi tímto strachem a vznikem manželského svazku. Naplnění zákonem předpokládaných znaků umožňuje prohlásit manželství za neplatné na moci ustanovení kanonického práva. Lze tedy uzavřít, že oba kánony důsledně chrání svobodnou lidskou vůli a jsou výrazem skutečnosti, že žádná moc nemůže tuto vůli platně nahradit ani vyloučit.

4. Násilí a strach jako vada manželského souhlasu v českém rodinném právu

Manželský souhlas v pojetí sekulárního práva je v mnohých svých aspektech blízký svému kanonickému vymezení. Jeho konkrétní podoba je nicméně obecnější a svobodnější. Často tak hovoříme spíše o sňatečném projevu vůle jako o výrazu skutečnosti, že vůle snoubenců zde není nutně nesena slovy, ale k jejímu zhmotnění zásadně postačuje i jiný vnější úkon, jenž umožní vyjádření úmyslu vstoupit do manželství. Navzdory určitému rozvolnění formálních náležitostí však nadále platí, že manželský souhlas, byť učiněný beze slov, je neodmyslitelným předpokladem vzniku manželství. Jeho jádro pak rovněž i v sekulárním právu utváří vlastní vůle každého ze snoubenců, přičemž svoboda této vůle je chráněná právem. Zároveň i zde je stanoveno, že porušení její nezávislosti při prohlášení o vstupu do manželství dává vzniknout závažným vadám, které postihnou nejen morální rovinu manželství samotného, ale také jeho právní stránku.

Na rozdíl od Kodexu kanonického práva věnuje právní úprava obsažená v zákoně č. 89/2012 Sb., občanském zákoníku, vadám sňatečného projevu vůle výrazně méně prostoru. Neuplatní se zde členění na vady duševní, poznávací či volní schopnosti a ani v textu zákona nenalezneme ustanovení, jež by je přímo vyjmenovávalo v rozsahu známém z církevní úpravy. Nedostatky prohlášení snoubenců tak již nepředstavují pomyslnou samostatnou kategorii, ale stojí spíše na jedné rovině vedle zákonných překážek manželství a pochybení vzniklých při sňatečném obřadu či v souvislosti s ním. Navzdory tomu však zákon stále umožňuje několik vad projevu vůle rozlišit. První z těchto případů hovoří o vadách vážnoucích na náležitostech projevu vůle, na nichž je třeba bezvýhradně trvat (§ 677 odst. 1 OZ). Lze předpokládat, že je tím mířeno na možný výskyt duševní poruchy, která by zcela znemožňovala poskytnutí souhlasu. Jedná se však o formulaci do značné míry obecnou, jež své právní zakotvení sdílí současně i s nedostatky formálních náležitostí sňatku. Výslovně pak zákon upravuje vadu v podobě omylu o totožnosti snoubence nebo o povaze sňatečného právního jednání, která se nachází v § 684 OZ. V daném ustanovení pak také nalezneme třetí zákonodárcem vyčleněný institut, jehož působení má nezanedbatelný vliv na řádnost manželského souhlasu. Tímto faktorem není nic jiného než pro nás zcela klíčové násilí, vyhrožování jím a jeho samotné užití na mysl a vůli snoubence.

4.1 Fyzické násilí a psychický nátlak v sekulárním právu

Fyzické násilí či morální nátlak a s ním spojený strach nepochybně představují nejčastější a primární příčiny narušující nezávislost volní schopnosti člověka, a tím tedy i řádnost právního jednání, jehož je svobodná lidská vůle předpokladem. V rámci manželské problematiky pak jejich působení dává vzniknout zákonem výslovně předpokládané kvalifikované vadě sňatečného projevu vůle. Tyto základní a nám již známé rysy sdílí sekulární právní úprava s církevním přístupem k předmětné problematice, avšak občanský zákoník na rozdíl od kanonického práva nepřináší žádné bližší vymezení zkoumaných pojmů, a je tedy nutné vycházet z pojetí utvářeného především, ale nikoliv výlučně, právní naukou.

Jako výchozí vodítko pro stanovení obecné definice násilí může posloužit vysvětlení nalezené v oblasti psychologie, jež násilí chápe jako „*patologický způsob interakce konkrétního jedince (skupiny) s okolím*“.⁷⁰ Citovaná věta však vystihuje pouze podstatu násilí a neumožňuje zhodnotit jeho faktické a právní důsledky. Opět tak nachází své místo klasické rozlišování donucování vedeného cizí fyzickou silou (*vis absoluta*) a případů, kdy je mysl jednajícího ovlivněná vůlí třetí osoby a hrozbou, kterou toto působení vyvolává (*vis compulsiva*).⁷¹ Vymezení fyzického násilí v tomto bodě práce již nebude činit větší potíže, neboť jeho pojetí je v zásadě totožné s tím, které jsme měli možnost poznat v kapitolách věnovaných kanonické úpravě, a není tak třeba se mu opětovně podrobněji věnovat. Připomenutí si však nepochybně zaslouží klíčový znak spočívající ve skutečnosti, že v případě *vis absoluta* nelze vůbec hovořit o vlastní vůli jednajícího. Naopak platí, že jeho vůle je nahrazena vůlí působící třetí osoby, přičemž úkony ovlivněné fyzickým násilím obecně postrádají právní účinky.

Zákon mlčí nejen v otázkách vymezení fyzického násilí, ale stejně stručný zůstává také ve svém pojmání psychického nátlaku a strachu. V obecné rovině lze tyto pojmy chápat jako nepříjemné prožitky, jež jsou úzce spojeny s určitými předměty, osobami či situacemi, a které ve člověku vyvolávají obavu z ohrožení.⁷² Samotný faktor strachu pak mnohdy splývá s morálním nátlakem, není samostatně řešen a v rámci sekulární právní úpravy tedy ani nedisponuje rozsáhlou kategorizací obdobnou té kanonické. Ostatně občanský zákoník se zkoumaným pojmům blíže věnuje pouze v § 587 odst. 1 a spojuje je s působením hrozby určitého zla v podobě tělesné nebo duševní újmy, přičemž pohrůžka představující ono

⁷⁰ SPURNÝ, Joža. *Psychologie násilí: o psychologické podstatě násilí, jeho projevech a způsobech psychologické obrany proti němu*. 1. vydání. Praha: Eurounion, 1996, s. 7.

⁷¹ DVOŘÁK, Jan, ŠVESTKA, Jiří, ZUKLÍNOVÁ, Michaela a kol. *Občanské právo hmotné. Svazek 1. Díl první: Obecná část*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2013, s. 186.

⁷² VYMĚTAL, Jan. *Lékařská psychologie*. 1. vydání. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1999, s. 235.

nebezpečí musí být způsobilá vyvolat v poškozeném důvodnou obavu. Navzdory tomu, že mysl a rozhodování jednajícího jsou v těchto případech nepochybně zásadně ovlivněny, nelze jednání dotčeného subjektu zcela upírat právní následky. Nátlak zde totiž není užíván jako *vis absoluta*, tedy k bezprostřednímu vynucení určitých úkonů. Nesměruje k vyloučení vůle, ale k omezení jejího svobodného utváření a ve svém důsledku tak vede k její deformaci.⁷³ Vůle samotná nicméně z pohledu práva stále existuje, trpí ovšem podstatnou vadou, jejíž přítomnost se odrazí na řádnosti a kvalitě učiněného právního jednání.

4.2 Právní následky fyzického násilí a psychického nátlaku jako vady sňatečného projevu vůle

Předcházející kapitola ukázala, že teoretické vymezení institutů násilí a strachu v sekulárním právu je v určitém směru skromnější než to, s jakým jsme mohli pracovat v rámci pojednání o právu kanonickém. Současně však bylo možné se přesvědčit, že tato skutečnost nepředstavuje zásadní překážku bránící jejich poznání. Ostatně při hledání a charakteristice základních znaků předmětných pojmů je možné se opírat o poznatky právní teorie či lékařské vědy a lze vycházet i z jejich obdobného církevního pojmání. Z těchto pramenů nicméně nelze čerpat při zkoumání vlivu fyzického násilí a psychického nátlaku na právní stránku manželství a pozornost je tak nutné obrátit zpět ke slovům zákona.

Občanský zákoník spojuje vady při uzavírání manželství s důsledky zakotvenými v již dříve nastíněných ustanoveních § 677 a § 684 OZ. Hovoříme-li o problematice sňatečného projevu vůle učiněného pod nátlakem v podobě přímého užití násilí nebo vyhrožování násilím, je za stěžejní úpravu obecně pokládán zejména § 684 OZ. Nicméně vzhledem k přístupu, jenž v určitých aspektech ještě donedávna zastával zákon o rodině, a také s ohledem na otázky spojené s možným odlišným výkladem, považuji za vhodné v dalším pojednání neopomenout ani ustanovení § 677 OZ. Díky tomu bude možné poukázat na rozdíly v intenzitě a závažnosti právních následků, jež postihují manželství ovlivněné některou z uvedených kvalifikovaných vad manželského souhlasu. Zároveň, v důsledku respektování nové koncepce vad sňatečného projevu vůle zastávané českou právní úpravou, se ukázalo jako nezbytné opustit poměrně výrazné oddělení dopadů fyzického násilí a psychického nátlaku. Nejdříve tak bude věnován prostor jejich působení v obecné rovině a až posléze bude pozornost více zaměřena na konkrétní zákonné ustanovení.

⁷³ HANDLAR, Jiří. In LAVICKÝ, Petr a kol. (ed). *Občanský zákoník I. Obecná část (§ 1-654). Komentář*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 1966.

4.2.1 Právní dopady vad při uzavírání manželství

Doposud jsme měli možnost poznat fyzické násilí a psychický nátlak či strach jako závažné vnější faktory, jež ovlivňují vůli a mysl dotčené osoby, avšak činí tak odlišným způsobem a tedy i vyvolávají odlišné právní účinky. Tento přístup zastává nejen kanonické právo, ale - jak víme již z druhé kapitoly této práce - byl vlastní také předchozí úpravě českého rodinného práva obsažené v zákoně o rodině. Občanský zákoník však tuto koncepci opouští, čehož projevem je úprava zakotvená v § 684 odst. 1 OZ, kde stojí, že „*Soud prohlásí manželství za neplatné na návrh manžela, jehož projev vůle o vstupu do manželství byl učiněn pod nátlakem spočívajícím v užití násilí nebo vyhrožováním násilím (...)*.“ Uvedeným dochází k provázání násilí v podobě *vis absoluta* s psychickým nátlakem jako *vis compulsiva* i se strachem (*metus*) a k jejich společnému vyústění v jediný právní důsledek, kterým je neplatnost manželství. Pojem násilí tak nově zastřešuje jak jeho tělesnou tak i duševní podobu, přičemž žádný z těchto prvků ovlivňujících kvalitu vůle již není důvodem pro neexistenci manželství.

Tento prostý závěr však zcela opomíjí důležitou otázku, která v souvislosti s novou právní úpravou vyvstává, a to zda je skutečně vhodné spojovat i vadu projevu vůle ve formě fyzického násilí s režimem neplatnosti manželství. Klasické pojetí *vis absoluta* vychází ze skutečnosti, že fyzické násilí ruší lidskou vůli takovým způsobem, že v zásadě vůbec nelze hovořit o jakémkoliv projevu volní složky jednajícího, a tedy ani o jeho právním jednání a případné platnosti či neplatnosti. Za těchto okolností by se jako vhodnější mohla nabízet aplikace ustanovení § 677 odst. 1, které označuje manželství za zdánlivé „*(...) pokud alespoň u jedné z osob, které hodlaly uzavřít manželství, nebyly v projevu vůle o vstupu do manželství (...) splněny takové náležitosti, na jejichž splnění je k tomu, aby manželství vzniklo, nutno bezvýhradně trvat*.“ Úplný a svobodný sňatečný projev vůle je již tradičně klíčovým předpokladem pro vznik manželství. V případě užití fyzického násilí pak dochází nejen k poškození, ale i přímo k vyloučení prvku vůle na straně jednoho ze snoubenců, a z tohoto pohledu by tak na manželství samotné bylo možné nahlížet jako na nicotné a tedy nevyvolávající žádné právní či faktické důsledky.

Zákonodárce nicméně zvolil koncepci opačnou a namísto nicotnosti upřednostnil právní následek v podobě neplatnosti manželství. Navzdory výhradám, které tento přístup přináší, je nutné podotknout, že mnohem více koresponduje s principem právní jistoty, jenž je tolik žádoucí v rodinněprávních vztazích. Režim neplatnosti manželství totiž počítá se vznikem a s právními účinky manželství, přičemž takový svazek bude považován za platný až do doby, než bude soudem prohlášen opak (§ 681 OZ). Zároveň je třeba dodat, že zákon

v těchto případech předpokládá vlastní iniciativu dotčené strany a možnost prohlásit manželství za neplatné podmiňuje podáním návrhu, a to nejpozději do jednoho roku ode dne, kdy tak poškozený mohl nejdříve učinit nebo kdy se o stavu věci dozvěděl (§ 684 OZ).

Závěrem lze pro úplnost doplnit, že z pohledu praxe jsou zvláště případy fyzického násilí při uzavírání manželství z povahy věci téměř vyloučeny. Ostatně jinak tomu není ani v režimu práva církevního. Předoddavkového řízení před matričním úřadem, jež obligatorně předchází občanskému i církevnímu sňatku, dokáže účinně předcházet nejen případným zákonným překážkám manželství, ale je také prvním pomyslným ověřením volní schopnosti snoubenců a dobrovolnosti jejich rozhodnutí. V případě, že by předoddavkové řízení neeliminovalo možné nedostatky, je stále nutné mít na paměti, že k sňatečnému projevu vůle dochází vždy slavnostně a veřejně, před zraky oddávajícího a svědků, a jedná-li se o sňatek občanský i v přítomnosti matrikáře (§ 656 odst. 2 a § 657 odst. 1 OZ). S ohledem na tyto okolnosti si lze jen stěží představit, že by působení násilí v jeho tělesné podobě zůstalo nepovšimnuto. Tato skutečnost pak naznačuje, že předcházení možným nedostatkům a ochrana svobodné vůle již před jejím potlačením je nezřídka přínosnější než dodatečné odstranění vadného právního stavu.

4.2.2 Neplatnost manželství dle ustanovení § 684 OZ

Před tím, než se blíže zaměříme na samotný obsah ustanovení § 684 OZ, je na místě připomenout jeho znění, které říká, že *„Soud prohlásí manželství za neplatné na návrh manžela, jehož projev vůle o vstupu do manželství byl učiněn pod nátlakem spočívajícím v užití násilí nebo vyhrožováním násilím (...). Návrh lze podat nejpozději do jednoho roku ode dne, kdy tak manžel mohl vzhledem k okolnostem nejdříve učinit, popřípadě kdy se dozvěděl o pravém stavu věci.“* V následujícím druhém odstavci poté zákonodárce rozšiřuje poskytovanou právní ochranu, když stanoví, že ve výše předpokládaných situacích *„prohlásí soud manželství za neplatné, třebaže zaniklo smrtí manžela dříve, než skončilo řízení o neplatnost manželství zahájené na návrh druhého manžela, nebo pokud potomci manžela, který podal návrh na prohlášení manželství za neplatné, navrhnou do jednoho roku po jeho smrti, aby soud prohlásil manželství za neplatné.“* Zákon a rovněž i záměry výslovně vyjádřené v Důvodové zprávě případnou neplatnost svazku téměř výlučně spojují s porušením zákonných překážek. Naopak vady projevu vůle představují nedostatky podstatných formálních náležitostí a nemohou tedy být zahrnovány do kategorie zákonných překážek, což ostatně zdůrazňuje i zmiňovaná Důvodová zpráva. Lze tak říci, že uváděné provázání vad sňatečného projevu vůle s právním následkem v podobě prohlášení manželství za neplatné je

z čistě koncepčního hlediska určitou zvláštní výjimkou, která na jedné straně chrání svobodnou vůli snoubenců a v případě jejího narušení nabízí právní možnosti obrany, a na straně druhé posiluje jistotu v rodinných vztazích tím, že namísto striktní zdánlivosti volí neplatnost.

Citované ustanovení § 684 odst. 1 OZ tak v souladu se svým smyslem aktivně legitimuje poškozeného snoubence, neboli toho z manželů, do jehož autonomie vůle bylo při vstupu do manželského svazku zasaženo, k podání návrhu na prohlášení manželství za neplatné. V tomto směru občanský zákoník výrazně a zcela správně následuje zásadu zastávanou již v § 95 OZO, vyjádřenou slovy že „*Vůbec jen nevinný má právo žádati, aby manželská smlouva byla prohlášena za neplatnou.*“ Pro přípustnost návrhu však není rozhodující osoba původce násilí, kterým může být druhý manžel nebo i třetí osoba, a nátlak samotný může mít podobu jak přímého užití násilí, tak i vyhrožování. Občanský zákoník nicméně již nepočítá s bezprávnou výhrůžkou, kterou jako důvod neplatnosti manželství zmiňoval v svém ustanovení § 15a zákon o rodině.⁷⁴ Dále je zákonem stanoveno, že návrh, jímž je namítána vada projevu vůle a v konečném důsledku i neplatnost manželství, smí oprávněný manžel podat nejpozději do jednoho roku ode dne, kdy tak mohl učinit poprvé, nebo kdy získal povědomí o skutečném stavu věcí. Uvedená jednoletá lhůta je svou povahou lhůtou subjektivní a prekluzivní. Její zmeškání má tedy za následek definitivní zánik práva a možnosti domoci se případné neplatnosti manželství, které bude nadále považováno za platné a uchová si všechny právní účinky.⁷⁵

Druhý odstavec zkoumaného ustanovení následně nabízí možné řešení pro situace, že manželství zanikne smrtí jednoho z manželů dříve, než bude o návrhu na prohlášení manželství za neplatné pravomocně rozhodnuto. Jedná se o výjimku z obecného pravidla, dle něhož manželství, které již zaniklo, nelze prohlásit za neplatné. Nejdříve tedy ustanovení § 684 odst. 2 OZ otevírá cestu pro práva toho z manželů, jehož autonomie vůle byla poškozena, když výslovně stanovuje, že smrt manžela nenavrhovatele není důvodem pro zastavení řízení.⁷⁶ Ve své pomyslné druhé části poté § 684 odst. 2 OZ dává příležitost také potomkům zesnulého poškozeného manžela, aby ve lhůtě jednoho roku po jeho smrti navrhli soudu prohlášení manželství za neplatné. Je ovšem nutno mít na paměti, že smyslem tohoto ustanovení není založit potomkům právo namítnout neplatnost manželství, neboť to stále

⁷⁴ KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. In HRUŠÁKOVÁ, Milana, KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka, WESTPHALOVÁ, Lenka a kol. (ed): *Občanský zákoník II. Rodinné právo (§ 655–975). Komentář*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 70.

⁷⁵ Tamtéž, s. 71.

⁷⁶ Uvedená skutečnost nachází svůj bezprostřední odraz i v procesních předpisech, a to konkrétně v ustanovení § 376 odst. 2 ZŘS.

zůstává ve výlučné dispozici dotčeného manžela, ale pouze umožnit, aby v již zahájeném řízení mohlo být dále pokračováno. Smyslem právní úpravy je pak v těchto specifických případech už nejen šetření svobodné lidské vůle, ale také ochrana práv případných dědiců a v neposlední řadě jistě i snaha o určitou dodatečnou nápravu stavu, jenž byl v rozporu nejen s právní, ale také i morální stránkou věci.

4.3 Shrnutí poznatků

Nová sekulární úprava manželství, či přinejmenším úprava jeho vzniku, je v určitých směrech liberálnější, než tomu bylo v minulosti. Ve smyslu ustanovení § 659 OZ tak již nemusí být vůle vstoupit do manželství vyjádřena slovy, ale zásadně postačí, bude-li z okolností zřejmé, že snoubenci sňatečnou vůli mají a řádně ji projeví. Klasický manželský souhlas proto nahrazuje terminologicky přesnější označení, jímž je sňatečný projev vůle. Podstata institutu však i navzdory menší formálnosti zůstává stejná. Bez ohledu na to, zda budeme o sňatečném projevu vůle hovořit ve smyslu výslovného „ano“ snoubenců či ve spojitosti s určitým rituálem, byť mlčky učiněným, vždy zůstane esenciálním prvkem stojícím u vzniku manželství a jeho právních účinků.

Jednotlivé nedostatky sňatečného projevu vůle současné české rodinné právo vymezuje spíše obecně a nenabízí jejich uzavřený výčet. Vedle poměrně široce formulované vady v podobě „nesplnění náležitostí projevu vůle, na nichž je třeba bezvýhradně trvat“ (§ 677 odst. 1 OZ), zákon dále v § 684 odst. 1 OZ výslovně zmiňuje omyl o totožnosti snoubence či o povaze sňatečného právního jednání a samozřejmě také pro tuto práci ústřední vliv násilí na řádnost souhlasného projevu vůle snoubenců. Teoretické vymezení pojmu násilí pak zůstává věrné poznatkům učiněným již v rámci pojednání zaměřeného na kanonickou úpravu tohoto institutu. K jeho právním důsledkům je však již přistupováno odlišně.

Ustanovení § 684 OZ, jež je zákonným zakotvením násilí jako vady sňatečného projevu vůle, v sobě slučuje jak fyzické násilí, tak i nátlak psychický, přičemž oběma uvedeným faktorům přisuzuje stejný následek v podobě neplatnosti manželství. Zároveň zákon stanovuje prekluzivní lhůtu jednoho roku, v níž dotčený manžel může vznést svou námitku neplatnosti a obrátit se s návrhem na soud. V případě, že tak neučiní, bude manželství - bez ohledu na podstatné vady projevu vůle – považováno za platné. Jak již bylo na příslušných místech nastíněno, domnívám se, že uvedená koncepce je přinejmenším diskutabilní, neboť pomíjí charakter násilí v podobě *vis absoluta*, jež ze své podstaty lidskou vůli zcela vylučuje. Přistoupíme-li tedy na platnost takového manželství (k čemuž postačuje zmeškání jednoleté lhůty), vážně zasáhneme do principu autonomie vůle. Nicméně nelze

zcela popírat opodstatněnost zvolené úpravy. Ostatně v konečném důsledku, díky druhému odstavci předmětného ustanovení, zákonodárce poskytovanou ochranu v určitém směru rozšiřuje a pro zakotvené pojetí hovoří také zmiňovaná ojedinělost případů užití fyzického násilí jako prostředku nátlaku při vstupu do manželství.

5. Komparace pojetí násilí a strachu v kanonickém a českém rodinném právu

Pohlédneme-li zpět na začátek této práce, uvidíme teze, jež stály u jejího vzniku. Kladly si za cíl poznat povahu násilí a strachu v oblasti manželského práva, nalézt prvky, jež je pojí a oddělují, či poukázat na to, která z předmětných úprav poskytuje dané problematice širší prostor. Zabývali jsme se tedy základními instituty manželství i úpravou násilí a strachu jako vad manželského souhlasu v právu kanonickém i sekulárním, a to nejen v kontextu předpisů platných v současnosti, ale měli jsme možnost krátce se zaměřit rovněž na jejich historické pojmání. Vymezení klíčových pojmů, snaha o jejich utřídění a přehledný výklad však nebyly cílem samým o sobě. Naopak jednalo se o určité vodítko pro kapitoly věnované působení *vis a metus* na manželský souhlas a manželství samotné, neboť právě důsledky těchto faktorů a jejich rozlišení jsou z pohledu práva stěžejní. Jednotlivé poznatky poté postupně podkřývaly cestu, která nás zavedla až k této závěrečné části.

Řešení některých otázek přirozeně vyplynulo již z jednotlivých kapitol a jejich příslušných pasáží. Tento závěr lze nepochybně dovodit ve vztahu k prvotnímu požadavku na teoretické objasnění podstaty fyzického násilí a psychického nátlaku v rámci úpravy vad manželského souhlasu. Odpověď v tomto směru podává jak vlastní text odpovídajících oddílů,⁷⁷ tak i závěrečná sumarizace zahrnutá do jejich rámce. Další zobecnění tudíž není na místě, neboť spíše než s praktickým přínosem by bylo spojeno s rizikem neúplných a útržkovitých informací. Stejný přístup již však nelze aplikovat na ostatní teze, tedy na aspekt propojení zkoumaných úprav, jejich rozdílných prvků a především pak ve věci rozsahu právní úpravy či šíře poskytované ochrany. Právě tyto otázky jsou předmětem následující kapitoly, která se na základě již nabytých poznatků vynasnaží poskytnout co možná nejúplnější odpovědi.

5.1 Vzájemný vztah kanonického a českého rodinného práva

Dříve než bude prostor věnován vlastní komparaci, tedy vymezení stěžejních znaků či odlišností řešených vad manželského souhlasu v kanonickém a sekulárním právu, je potřeba poznat také vazby a sounáležitost obou těchto systémů v manželských otázkách. Záležitost se to zdá být prostá. Ostatně z první kapitoly této práce již víme, že kanonická úprava i české rodinné právo připisují manželství značný význam a sdílejí také řadu základních zásad, jež

⁷⁷ Komplettní vymezení násilí a strachu jako vad manželského v kanonickém a českém rodinném právu čtenář nalezne ve třetí a čtvrté kapitole této práce.

určují povahu tohoto zásadně celoživotního společenství. Z uvedených společných, elementárních východisek však nelze beze zbytku usuzovat na vzájemný poměr církevního a světského manželství, neboť ten odhalíme až při bližším pohledu na vybraná ustanovení.

Samotný Kodex kanonického práva z pochopitelných důvodů civilní sňatek, a posléze i světské manželství, výslovně neupravuje. Nápomocen nicméně v tomto směru může být kánon 1059 CIC/1983, který slovy: „*Manželství katolíků, i když je katolická pouze jedna strana, se řídí právem nejen božským, ale i kanonickým, při zachování příslušnosti světských představených co do ryze světských účinků manželství*“, pojednává o účincích občanského svazku. V návaznosti na dikci citovaného kánonu je tak nezbytné rozlišovat, zda do civilního manželství vstupují osoby, jež nejsou podřízeny kanonické úpravě, nebo jestli se jedná o snoubence, kteří jsou vázáni ustanoveními Kodexu, přičemž postačuje, pokud je církevní forma obligatorní pouze pro jednoho z budoucích manželů. V první popisované situaci bude manželství platné, a to jak v režimu práva světského tak i církevního. Naopak ve druhém případě by nerespektování kanonické úpravy (tedy uzavření občanského svazku namísto předepsaného sňatku církevního) z pohledu Církve nevyhnutelně vedlo k následku v podobě neplatnosti manželství.⁷⁸ Poněkud výslovnější vymezení sepětí církevního a světského manželství poté nalezneme v občanském zákoníku, a to konkrétně v ustanovení § 670 OZ, které stanoví, že „*Byl-li uzavřen občanský sňatek, nemají následné náboženské obřady právní následky*“, přičemž následující druhý odstavec k tomu dále dodává: „*Byl-li uzavřen církevní sňatek, nelze následně uzavřít občanský sňatek*“. Jak bylo zmíněno již v části věnované vzniku manželství, tak zákon nečiní rozdíl mezi sňatkem civilním a církevním, obě tyto formy jsou sobě rovnocenné a vedou k totožným právním důsledkům. Je však třeba mít na paměti, že pro řádnost církevního manželství nepostačuje pouhé dodržení podmínek vyslovených Kodexem, ale je nezbytné zohlednit a následovat také příslušná ustanovení občanského zákoníku.⁷⁹ Příkladem názorně dokreslujícím uvedené pravidlo může být otázka nejnižšího věku pro uzavření manželství. Ustanovení § 672 OZ vyžaduje, aby snoubenci dovršili osmnácti let věku, a pouze v ojedinělých případech připouští snížení sňatečného věku na šestnáct let. Oproti tomu kánonu 1083 CIC/1983 za minimální věkovou hranici považuje dosažení šestnáctého roku života u muže či roku čtrnáctého v případě ženy. Odchylné ustanovení Kodexu však nebude mít v tomto směru žádnou relevanci a kanonická úprava se musí podříditi právu občanskému. Nereflektování požadavků vyslovených českým rodinným

⁷⁸ DUDA, Ján. *Katolické právo manželské*. Spiš: Spišská kapitula, 1996, s. 27.

⁷⁹ KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka, HRUŠÁKOVÁ, Milana. In HRUŠÁKOVÁ, Milana, KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka, WESTPHALOVÁ, Lenka a kol. (ed): *Občanský zákoník II. Rodinné právo (§ 655–975). Komentář*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 35-36.

právem by vedlo k vyslovení neplatnosti či zdánlivosti, a to bez ohledu na okolnost, že svazek je platný dle kanonických předpisů. S obdobnou zásadou však pracuje i sám Kodex kanonického práva v kánonu 1071 § 1 (bod 2), jenž zakotvuje, že „*S výjimkou případu nutnosti neodává farář bez dovození ordináře osoby, jejichž manželství nelze uznat nebo uzavřít podle norem světského práva*“.

Závěrem lze doplnit, že vzájemné vztahy církevní a světské úpravy manželských otázek se projevují nejen při vzniku manželství a jeho právních či faktických dopadech, ale ovlivňují také jeho ukončení. Platí tedy, že ačkoliv by bylo manželství prohlášeno za neplatné na základě kanonických předpisů, tak v režimu práva sekulárního by toto rozhodnutí církevního soudu nemělo žádné účinky a manželství by i nadále bylo považováno za platné.⁸⁰ S totožným následkem se však můžeme setkat i v případě opačném, kdy je dle sekulární úpravy rozvedeno nebo prohlášeno za neplatné manželství církevní. Komplikovaná situace v tomto směru nastává zvláště v případě rozvodu takového manželství, neboť to je dle Kodexu kanonického práva zásadně nerozlučitelné a civilní rozvod tak nemá na jeho trvání žádný vliv. Případný druhý sňatek tak již nemůže být uzavřen před církevní autoritou. Zároveň by však bylo krátkozraké spatřovat možné řešení ve spokojení se s „pouhým“ občanským sňatkem, neboť dalším svazkem se dotčená osoba dopouští cizoložství a hříchu, jenž je důvodem pro odepření vedle manželství i dalších svátostí.⁸¹ Problematika popisovaného stavu však nespočívá pouze v přímých důsledcích, ale také v neznalosti těchto úskalí ze strany široké veřejnosti a skutečnosti, že se doposud nepodařilo najít uspokojivý způsob, jak tento nesoulad zákonů Božích a lidských odstranit či přinejmenším zmírnit. Částečně by snad mohla pomoci lepší informovanost na straně budoucích manželů, prozatím však musíme hledat oporu především v lidské morálce a svědomí.

5.2 Společné prvky a odlišnosti násilí a strachu v posuzovaných úpravách

Stojíme nyní již takřka u konce tohoto pojednání a blíží se tak čas dovršení zkoumané problematiky. Předtím, než však budeme moci skutečně přistoupit k samotnému závěru, žádá si naši pozornost ještě jeden z aspektů probíraného tématu. S ohledem na dřívější systematiku jistě nebude překvapením, že tímto stěžejním aspektem je teze směřující k vylíčení zásadních sdílených znaků či případných rozdílů v pojmání *vis* a *metus* v předmětných právních

⁸⁰ KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka, HRUŠÁKOVÁ, Milana. In HRUŠÁKOVÁ, Milana, KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka, WESTPHALOVÁ, Lenka a kol. (ed): *Občanský zákoník II. Rodinné právo (§ 655–975). Komentář*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 35-36.

⁸¹ TYL, Tomáš. *Manželství jako hřích?* [online]. Epravo.cz, 9. května 2001 [cit. 13. listopadu 2016]. Dostupné na <<http://www.epravo.cz/top/clanky/manzelstvi-jako-hrich-6975.html?mail>>.

systemech. Uvedené vymezení poté v závěru této kapitoly poslouží také jako podklad pro zhodnocení rozsahu poskytované právní ochrany.

Několikrát již bylo poukázáno na důležitost manželství a míru závažnosti, jež mu právo přiznává. Zákonodárce tak nečiní pouze s úmyslem posílit společenský význam daného institutu, ale jedním z cílů jeho kodifikačního snažení je rovněž ochrana práv a autonomie vůle snoubenců, jakož i stanovení prostředků nápravy pro případ, že dobrovolnost rozhodnutí o vstupu do manželského svazku bude narušena. Uvedené základní směřování je přitom vlastní církevní i světské úpravě sňatečných otázek. V této souvislosti platí, že oba posuzované právní režimy ve svých předpisech výslovně upravují manželský souhlas a kladou na něj sérii požadavků, jejichž naplnění má představovat garanci zachování nezávislé volní schopnosti nupturientů a je tak i zárukou řádnosti nově vznikajícího manželství. Současně jak Kodex kanonického práva, tak i občanský zákoník řeší případné vady sňatečného projevu vůle. Nutno podotknout, že kanonické právo v tomto směru pracuje se širším a podrobnějším katalogem než s jakým disponuje právo rodinné, avšak tento rozpor můžeme ponechat stranou, neboť z pohledu této komparace je klíčové, že dotčené úpravy ve výčtu nedostatků manželského souhlasu v zásadě souladně zakotvují rovněž vadu v podobě násilí a strachu. Pro uvedené faktory je společné, že bez ohledu na to, zda je na ně nahlíženo ve světle církevního přístupu či jsou-li vykládány z pohledu občanského práva, tak vycházejí ze stejných teoretických základů. Důsledně byly jednotlivé definiční prvky řešeny již v příslušných kapitolách a v této chvíli by ani nebylo účelné je znovu vymezovat. Důležitější je totiž závěr, který si na základě příslušných pasáží můžeme utvořit, a který potvrzuje, že základní znaky určující povahu násilí či strachu jsou v takřka totožné podobě sdíleny napříč právními řády a jsou tak vlastní nejen předpisům světského práva, ale i kanonické úpravě. Občanský zákoník nicméně uváděné klasické pojetí do jisté míry přesto opustil, když se ve sféře manželského práva odklonil od členění na *vis absoluta* a *vis compulsiva* a nově v rámci problematiky vad sňatečného projevu vůle pracuje pouze se souhrnným pojmem „násilí“. Na první pohled se jedná o nevýznamnou odchylku, ale při bližším pohledu ji lze pokládat za pomyslný počátek konce společných aspektů zkoumaných systémů. Kodex kanonického práva i občanský zákoník pochopitelně shodně spojují předmětné nedostatky manželského souhlasu s nepříznivými právními důsledky, avšak jejich konkrétní pojmání je částečně rozdílné.

V rámci kodexové úpravy vad manželského souhlasu se můžeme setkat primárně s následkem ve formě neplatnosti manželství, jenž je reakcí na působení kvalifikovaného psychického násilí či strachu. Zohledněny jsou také případy, kdy byl projev vůle učiněn v důsledku fyzického nátlaku, přičemž jednání ovlivněné touto vnější silou platí za nevykonané,

a tato nicotnost má svůj původ přímo v přirozeném právu. Současná sekulární úprava rodinného práva naopak fyzické násilí neupravuje v samostatném ustanovení, ale hovoří již pouze o násilí v širokém smyslu či o vyhrožování jím a oba faktory spojuje se sankcí v podobě neplatnosti. Zároveň poškozenému stanovuje jednoletou prekluzivní lhůtu, v níž se může domáhat ochrany a zneplatnění manželství. V tomto kontextu je nutné připomenout, že právo domáhat se neplatnosti manželství přísluší zásadně manželovi, vůči kterému násilí směřovalo, a pouze ve výjimečných případech jej mohou uplatnit také jiné osoby. Navzdory tomu, že uvedené závěry jsou pouhým stručným shrnutím nejzákladnějších poznatků, lze i na jejich základě dovodit, že příslušná občanskoprávní úprava obsahuje ne jedno úskalí. Předně je přinejmenším sporné velmi obecné vymezení institutu násilí a absence znaků, jež by ho pomohly blíže vymežit. Pochopitelně lze namítat, že se naopak jedná o jev pozitivní, který umožní postihnout širší okruh případů. Nicméně nelze zcela přehlížet, že násilí může mít mnoho forem a zvláště to platí v případech, kdy se potýkáme s jeho psychickou podobou. Jistě by tak nebylo neúčelné, kdyby zákonodárce uvedl alespoň některé z kvalifikačních znaků, jak činí právě Kodex kanonického práva, když stanoví, že násilí vždy musí pramenit z vnějších okolností a rovněž výslovně připouští i jeho nedbalostní povahu. Nicméně je potřeba vyzdvihnout, že občanský zákoník upustil od konceptu tzv. bezprávné výhrůžky. Sjednotil tak svůj přístup s pojetím dlouhodobě zastávaným kanonickým právem a nově tedy již nebude přihlíženo k otázce spravedlivosti nátlaku, což umožní uplatnění *metus reverentialis* i v oblasti českého rodinného práva. Méně přívětivé zhodnocení si však zaslouží jiná novinka v sekulární úpravě vad manželského souhlasu. Není jí nic jiného než již několikrát konfrontované vypuštění zdánlivosti svazku v případech fyzického násilí a jeho nahrazení neplatností. Dříve byl tomuto novému pojetí věnován značný prostor, který upozornil jak na jeho nevýhody – popření podstaty *vis absoluta*, tak i na klady – posílení právní jistoty v rodinněprávních vztazích. Nebudeme se tedy vracet k dávno vyřčeným závěrům, avšak je žádoucí pohlédnout na danou problematiku ve spojitosti s dalšími požadavky zakotvenými příslušným ustanovením. Spojíme-li totiž závažnost fyzického násilí se striktní lhůtou a skutečností, že aktivní legitimace ve věci náleží pouze dotčenému manželovi, lze snadno začít pochybovat o vhodnosti zvolené právní úpravy. Rok je nepochybně obecně dlouhá doba k uplatnění práva, ovšem je otázkou, jak dostatečná je v případě působení fyzického nátlaku (i soustavného, neboť je zřejmě naivní věřit, že bylo-li zde násilí u zrodu manželství, zmizí v jeho průběhu) a za okolností, kdy návrh musí vzejít od ohrožené osoby. Z tohoto pohledu se tak nepochybně jako efektivnější jeví následek v podobě nicotnosti manželství, který by bylo možné deklarovat i bez návrhu. Lépe se s tímto pak

vypořádává Kodex kanonického práva, který ve svém kánonu 1674 dává možnost napadnout platnost manželství manželům a rovněž i tzv. ochránci spravedlnosti, a to v případech, kdy se neplatnost stala známou a svazek nelze zplatnit, nebo naopak jeho zplnění není účelné. Zároveň na rozdíl od občanského zákoníku nepracuje s žádnou prekluzivní lhůtou, jejíž zmeškání by znemožnilo ochranu práv.

Nyní je tedy potřeba vymezit již pouze poslední tezi, již je otázka rozsahu poskytované právní ochrany. Jak vyplývá z výše uvedených poznatků, zkoumané právní systémy jsou v mnoha aspektech srovnatelné a trůfám si tvrdit, že přinejmenším částečně je tomu tak i z důvodu, že historicky světské pojetí manželského práva vycházelo z církevní úpravy. Sekulární předpisy obecně bývají považovány za modernější a z pohledu veřejnosti i efektivnější, navzdory tomu se však domnívám, že v tomto případě je to právo kanonické, které poskytuje v dané věci širší ochranu. V zájmu objektivitě můžeme odhlédnout od skutečnosti, že systematické zařazení a rozpracovanost posuzované problematiky svědčí ve prospěch Kodexu kanonického práva, neboť se do značné míry jedná o aspekt čistě formální. Přehlížet nicméně nelze vhodnější oddělení násilí fyzického od psychického nátlaku, jasnější vymezení podstatných znaků daných faktorů a především pak absenci striktní lhůty a požadavku, aby návrh byl podán výlučně poškozeným. To vše činí z kodexové úpravy účinnější nástroj pro ochranu práv a postavení dotčeného manžela a tím i nápravu stavu, jenž se přiči nejen právním požadavkům, ale především také lidským morálním hodnotám.

Závěr

Diplomová práce si kladla za cíl komplexně vymezit problematiku fyzického násilí a psychického nátlaku jako vad manželského souhlasu, přičemž zohledněny nebyly pouze základní pojmové znaky daných faktorů, ale důraz byl kladen především na jejich právní důsledky a vliv na platnost manželství. Zároveň byl v první části tohoto pojednání věnován prostor rovněž tématům příbuzným, a to obecné charakteristice institutu manželství a dále pak historickému posunu v chápání jednotlivých ústředních pojmů. Předmětná materie byla posuzována nejdříve z pohledu práva kanonického, tedy ve světle současně platného Kodexu kanonického práva z roku 1983, záhy se ovšem o slovo přihlásila také česká sekulární úprava rodinných a manželských otázek zakotvená v zákoně č. 89/2012 Sb., občanském zákoníku. Poznatky nabyté v průběhu postupného zkoumání obou uvedených právních systémů se poté staly předmětem a východiskem komparační kapitoly, jejíž úlohou bylo vypořádání klíčových tezí a v návaznosti na to i zastřešení řešeného tématu.

Jednotlivé výzkumné otázky byly nastíněny v rámci úvodní pasáže této práce a směřovaly krok po kroku k definování stěžejních aspektů dotčených institutů a dále rovněž k vyčlenění jejich souladných prvků i zásadních odlišností. Opomenuty nicméně nezůstaly ani vzájemné vazby hodnocených právních řádů. Lze shrnout, že právo kanonické i světská úprava přisuzují manželství jako specifickému právnímu jednání *sui generis* značnou míru důležitosti a kladou na jeho uzavírání řadu nároků, byť je nutné podotknout, že kodexové pojetí je v tomto směru přísnější než přístup zastávaný občanským zákoníkem. Víme také, že oba právní předpisy pracují v rámci manželského souhlasu s kategorií vad sňatečného projevu vůle v podobě násilí či morálního nátlaku, přičemž elementární znaky těchto činitelů upravují v zásadě totožně. Ve sféře řádnosti svazku je jim také shodně přisuzován nepříznivý právní dopad reprezentovaný možností prohlásit manželství za neplatné. Nicméně i v tomto případě je nutné vyzdvihnout kanonickou úpravu, jež danou látku lépe systematicky pořádá. Současně je to právě Kodex kanonického práva, který poskytuje poškozenému širší ochranu, neboť na rozdíl od zákona světského neváže uplatnění jeho práva na striktní prekluzivní lhůtu a ani k podání návrhu nezavazuje výlučně dotčeného manžela (či ve zvláštních případech jeho potomky). Tímto tedy zůstala naplněna prvotní hypotéza předpokládající, že kanonické právo upravuje posuzovanou problematiku vhodněji.

Seznam literatury

Monografie

- BENEŠ, Albert. *Morální teologie*. 4. vydání. Praha: Krystal OP, 1994. 223 s.
- DUDA, Ján. *Katolícke manželské právo*. Spiš: Spišská kapitula, 1996. 304 s.
- DVOŘÁK, Jan, ŠVESTKA, Jiří, ZUKLÍNOVÁ, Michaela a kol. *Občanské právo hmotné. Svazek 1. Díl první: Obecná část*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2013. 430 s.
- DVOŘÁČEK, Jiří. *Východní kanonické právo. Úvod do studia*. Praha: Apoštolský exarchát řeckokatolické církve a Institut sv. Kosmy a Damiána, 2014. 161 s.
- GAJDA, Piotr. *Prawo małżeńskie kościoła katolickiego*. 6. vydání. Tarnów: Biblos, 2013. 363 s.
- HADERKA, Jiří. *Uzavírání manželství z hlediska právního*. Praha: Academia, 1977. 374 s.
- HRDINA, Ignác Antonín. *Kanonické právo*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. 436 s.
- HRUŠÁKOVÁ, Milana a kol.: *Zákon o rodině s komentářem*. 4. vydání. Praha: C. H. BECK, 2009. 558 s.
- HRUŠÁKOVÁ, Milana, KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. *České rodinné právo*. 3. vydání. Brno: Doplněk, 2006. 400 s.
- HRUŠÁKOVÁ, Milana, KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka, WESTPHALOVÁ, Lenka a kol.: *Rodinné právo*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2015. 366 s.
- HRUŠÁKOVÁ, Milana, KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka, WESTPHALOVÁ, Lenka a kol.: *Občanský zákoník II. Rodinné právo (§ 655–975). Komentář*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2014. 1392 s.
- KLIMEŠ, Petr. *Psychické příčiny neplatnosti manželství*. 1. vydání. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2004. 173 s.
- LAVICKÝ, Petr a kol. *Občanský zákoník I. Obecná část (§ 1-654). Komentář*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2014. 2400 s.
- LEMPA, Florian. *Kompetencje, uprawnienia i obowiązki w Kościele Katolickim*. Białystok: Temida 2, 2013. 256 s.
- NĚMEC, Damián. *Manželské právo katolické církve s ohledem na platné české právo*. 1. vydání. Praha: Krystal OP, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006. 215 s.
- POLÁČEK, Vladimír. *Východní manželské církevní právo se zřetelem k právu latinskému*. 1. vydání. Košice: Univerzita P. J. Šafárika, Pravoslavná bohoslovecká fakulta v Prešove, 1991. 103 s.

POLÁŠEK, František. *Církevní manželství podle kanonického práva*. Praha: Česká katolická Charita v Ústředním církevním nakladatelství, 1990. 108 s.

SPURNÝ, Joža. *Psychologie násilí: o psychologické podstatě násilí, jeho projevech a způsobech psychologické obrany proti němu*. 1. vydání. Praha: Eurounion, 1996. 134 s.

ŠVESTKA, Jiří a kol. *Občanský zákoník I. §1 až 459. Komentář*. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2009. 1394 s.

TRETERA, Jiří Rajmund. *Konfesní právo a církevní právo*. 1. vydání. Praha: Jan Krigl, 1995. 331 s.

VYMĚTAL, Jan. *Lékařská psychologie*. 1. vydání. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1999. 278 s.

Články z odborných časopisů

BENEŠ, Josef. Vis vel metus – násilí a strach jako vada manželského souhlasu. *Adnotatio Iurisprudentiae*, 2009, obsah č. XXII, s. 268 – 272.

DVOŘÁČEK, Jiří. Srovnání manželství podle CCEO a CIC/1983. *Revue církevního práva*, 2015, roč. 21, č. 60-1/2015, s. 41 – 52.

HRDINA, Antonín Ignác. Manželství v současném českém i kanonickém právu. *Revue církevního práva*, 2000, roč. 6, č. 16-2/00, s. 91 – 104.

KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. Rodinné právo v novém občanském zákoníku. *Právní rozhledy*, 2013, roč. 21, č. 23-24, s. 801 - 813.

PALLA, Jiří. Manželský souhlas v současném kanonickém právu. *Revue církevního práva*, Praha, 1999, roč. 5, č. 13-2/99, s. 93 – 128.

Internetové zdroje

ŠMÍD, David. *Uzavření manželství podle nové úpravy rodinného práva* [online]. Ministerstvo spravedlnosti ČR, 3. července 2013 [cit. 13. února 2016]. Dostupné z: <<http://obcanskyzakonik.justice.cz/home/infocentrum/media/452-uzavreni-manzelstvi-podle-nove-upravy-rodinneho-prava>>.

TYL, Tomáš. *Manželství jako hřích?* [online]. Epravo.cz, 9. května 2001 [cit. 13. listopadu 2016]. Dostupné z: <<http://www.epravo.cz/top/clanky/manzelstvi-jako-hrich-6975.html?mail>>.

Prameny kanonického práva

Kodex kanonického práva: Úřední znění textu a překlad do češtiny: Latinsko-české vyd. s věc. rejstř. 1. vydání. Praha: Zvon, 1994, XXIII+. 814 s.

Codex canonum ecclesiarum orientalium auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus. Libreria editrice Vaticana, 1995. 617 s

Codex iuris canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus praefatione Emmi Petri card. Gasparri et indice analytico-alphabetico auctus. Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1917.

PIUS PP. XII *Crebrae allatae sunt.* De disciplina sacramenti matrimonii pro ecclesia orientali. MOTU PROPRIO [online]. Řím: 1949 [cit. 5. listopadu 2016]. Dostupné z: <http://www.vatican.va/holy_father/pius_xii/motu_proprio/documents/hf_pxii_motu-proprio_19490222_crebrae-allatae_lt.html>.

Právní předpisy

Zákon č. 40/1964 sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 3/2002 Sb., o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních, ve znění pozdějších předpisů.

Císařský patent č. 946/1811 Sb. zák. soud., obecný zákoník občanský, ve znění zákona 320/1919 Sb., účinném ke dni 13. 6. 1919.

Abstrakt

Diplomová práce je zaměřena na problematiku fyzického a psychického nátlaku v oblasti sňatečného projevu vůle. Po obecné charakteristice manželství a jeho historického vývoje se text zaměřuje na institut násilí a strachu, jakožto podstatné vady manželského souhlasu. V práci jsou detailně specifikovány oba klíčové pojmy z pohledu kanonického a sekulárního práva. Diskutovány jsou vnější znaky obou zkoumaných jevů, jejich právní důsledky a vliv na platnost manželství. Klíčovou část textu tvoří komparace obou právních systémů. Závěr práce se věnuje rozsahu jednotlivých právních úprav a jejich uplatnění v praxi.

Abstract

The aim of this master thesis is to discuss the effects of physical and mental coercion on marriage consent. After introducing the basic concepts of marriage and its historical development, the text focuses on the conception of force and fear as significant reasons for the declaration of nullity. Both terms are carefully defined with respect to canon and secular law. The external attributes of both phenomena, legal consequences and the influence on the validity of marriage consent are discussed. The main chapter focuses on the comparison of both legal systems. The conclusion covers the scope of legal rules and their practical applications for everyday life.

Seznam klíčových slov / List of key words

kanonické právo / canon law

sekulární právo / secular law

české rodinné právo / czech family law

uzavření manželství / marriage contract

manželský souhlas / matrimonial consent

vady manželského souhlasu / defects of matrimonial consent

fyzické násilí / physical violence

strach / fear

psychický nátlak / psychic oppression

neplatnost manželství / invalidity of marriage